

A Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak hierarchia-rendszerű vizsgálata

Kis Krisztián

Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar,
Gazdálkodási és Vidékfejlesztési Intézet, Hódmezővásárhely
kis@mgk.u-szeged.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban a humán erőforrások helyzetének és változásának hierarchia-rendszerű vizsgálatával foglalkoztam. Kutatásom a Hódmezővásárhelyi kistérségre terjedt ki, amely négy települést, két várost (Hódmezővásárhely, mint centrumtelepülés és Mindszent) és két községet, falut (Mártély, Székkutas) foglal magába. A kistérség népsűrűség alapján tipizálva vidéki, illetve vidékies kistérségnek minősül, amit mezővárosias-tanyás jellege is alátámaszt.

Vizsgálataimhoz Cloke és Park (1985) „Rural Resource Management” c. könyvében vázolt humán erőforrás-rendszert vettem alapul, amit Fehér (2005) vidékgazdasággal kapcsolatos kutatásait figyelembe véve töltöttem meg tartalommal. A humán erőforrások rendszere egy hierarchikusan felépülő, logikus keretet biztosított vizsgálataimhoz, melynek során a humán erőforrások három szintje mentén végeztem elemzéseket a kistérségre, illetőleg annak településeire vonatkozóan.

A Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak vizsgálata során több negatív változásra és helyzetre mutattam rá, melyek kedvezőtlenül befolyásolják a térség és településeinek társadalmi-gazdasági folyamatait. Mindez rávilágít arra, hogy a humán erőforrások nem csak tényezői a kistérség gazdaságának, hanem fejlesztendő területei is egyben. A térségben élők életszínvonala – „jóléte” – és életminősége – „jólléte” – nagymértékben múlik a humán erőforrások különböző dimenzióinak fejlettségén és színvonalán. Éppen ezért a humán erőforrások és a kapcsolódó területek összehangolt fejlesztésére van szükség az ok-okozati viszonyok figyelembevételével.

Kutatásom hozzájárul a Hódmezővásárhelyi kistérség vidéki erőforrásainak jobb megismeréséhez, ami nélkül nem képzelhető el a kistérség és településeinek okszerű fejlesztése és belső erőforrásokra épülő fenntartható fejlődése.

Kulcsszavak: humán erőforrások, humán erőforrás rendszer, humán erőforrás hierarchia, vidéki erőforrások, vidéki emberek és közösségek, munkaerő, szükségletek, hozzáférhetőség, Hódmezővásárhelyi kistérség

SUMMARY

In this paper, I deal with the examination of the situation and change of human resources through the human resource hierarchy. My research covers the Hódmezővásárhely micro-region, which includes four settlements, two towns (Hódmezővásárhely as the centre of the area and Mindszent) and two villages (Mártély and Székkutas). Based on population density the micro-region is qualified as a rural territory, which is underpinned by the micro-region's market town and homestead like character.

I took the human resource system of Cloke and Park (1985) published in their book of Rural Resource Management as a basis of my examination and I pursued my research in consideration of

Fehér's (2005) researches related to rural economy. The system of human resources provided a hierarchical and logical framework for my examination. In the course of the research I made analyses along the three levels of human resources concerning the micro-region and its settlements.

During the examination of the human resources of the Hódmezővásárhely micro-region I pointed out some negative changes and situations which unfavourably influence the socio-economic processes of the territory and its settlements. All this reveal that the human resources are not only factors of the economy of the micro-region as a rural economy but at the same time they are areas to be developed. The living standard (welfare) of the people living in the area and their quality of life (well-being) depend on the development and level of the different dimensions of the human resources largely. For that very reason there is a need for coordinated development of the human resources and the related fields with respect to the cause-effect relations.

My research contributes to the better cognition of rural resources of the Hódmezővásárhely micro-region, without this a rational improvement and sustainable development of the micro-region and its settlements based on inner resources cannot be imagined.

Keywords: human resources, human resource system, human resource hierarchy, rural resources, rural people and communities, labour force, requirements, accessibility, Hódmezővásárhely micro-region

BEVEZETÉS

A társadalmi és gazdasági folyamatok, a társadalom területi folyamatai a térben zajlanak, és különböző térségi keretekben, társadalmi szerveződési szinteken vizsgálhatók. A vizsgálatok egyik kiemelt téregysége: a kistérség. Hazánkban a megye és a települések közötti területi szint a kistérségek szintje, mely az Európai Unió területi statisztikai rendszerében (NUTS) az egyik lokális szintet (LAU 1) képviseli. Létrejöttüket a területi folyamatok nyomán követése, valamint a területi szerveződés és irányítás igényelte és tette lehetővé. A területi egyenlőtlenségek sajátosságaiból adódóan a kistérségek fontos szerepet töltenek be mind a területfejlesztésben, mind a vidékfejlesztésben. A területi egyenlőtlenségek ugyanis sokszor csak kistérségi keretben írhatók le, s befolyásolásukra is e térségi egység nyújtja a legjobb lehetőséget, nincsenek ugyanis homogén megyék, s főként régiók, így a regionális szintek (NUTS 1-3) sokszor túllépték a valódi területi egyenlőtlenségek mérsékléséhez. A területi folyamatok befolyásolása nem képzelhető el azok nyomán követése és adekvát fejlesztési programok nélkül, ezért bír nagy

jelentőséggel a területi adatok elemzése, melynek fontos szerepe van a perspektívák kijelölésében.

A társadalmi-gazdasági folyamatokat számos tényező befolyásolja, melyek közül az egyik legfontosabb területi fejlődést befolyásoló tényező: a humán erőforrás. A vidéki emberek és közösségeik, azok összes jellemzőikkel együtt meghatározó erőforrását jelentik a vidéki térségek – s így a Hódmezővásárhelyi kistérség – gazdaságának. A vidékfejlesztés talán legátfogóbb célja az életminőség javítása a vidéki településeken és térségekben. Az életminőség egy változó értéktartalommal bíró kategória, amely függetlenül attól, hogy mindenkinek mást jelenthet, nagymértékben hozzájárul a vidéken élők helyben tartásához. A vidék szempontjából ugyanis elsődleges, hogy a vidéki térségekben éljenek emberek, működő közösségek legyenek, a vidék ugyanis „csak” lakatlan táj lenne nélkülük. A vidéki térségek helyi gazdaságának léte tehát feltételezi a vidéki térségekben élőket, nemcsak azért mert nélkülük nem lenne vidék, hanem azért is, mert a vidéki települések és térségek fejlődése nagymértékben az ott élőkön múlik. Ezért amikor a vidék népességmegtartó képességéről beszélünk, tulajdonképpen a vidék képességmegtartó képességéről beszélünk.

Dolgozatomban a humán erőforrások hierarchiájának megfelelően vizsgálom a Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak helyzetét és dinamikáját. Munkám célja, hogy átfogó képet kapjak a humán erőforrások helyzetéről, rámutassak azokra a problémákra, amelyek

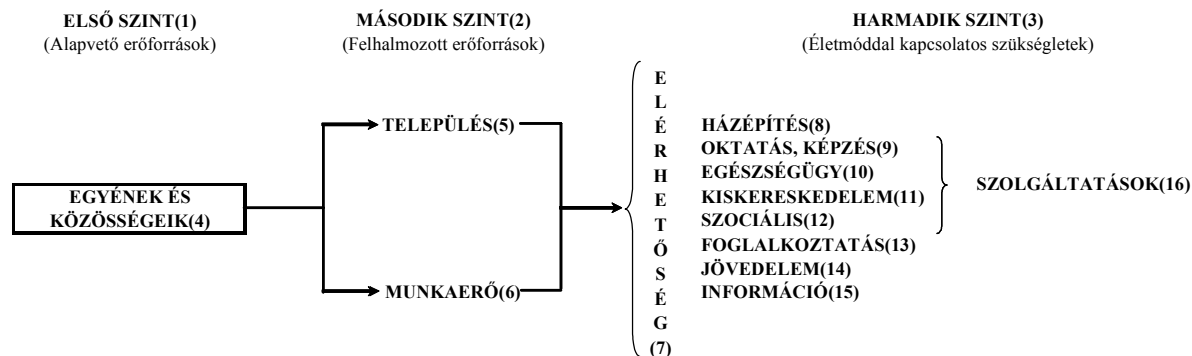
megoldásokat követelnek és feltárják bizonyos ok-okozati összefüggéseket, melyek a humán erőforrások rendszerén belül léteznek.

A VIZSGÁLATAIM ANYAGA ÉS MÓDSZERE

A témához kapcsolódó vizsgálataimat Cloke és Park (1985) munkájában vázolt humán erőforrás-rendszer mentén végeztem (1. ábra). Cloke és Park szerint nyilvánvaló, hogy a vidéki térségek humán erőforrásainak fenntartása, életbenmaradása és túlélése különböző szintű humán erőforrások sorát feltételezi. Az 1. ábra áttekintést ad az említett különböző szintű humán erőforrások hierarchia-rendszeréről.

A hivatkozott szerzők (Cloke és Park, 1985) alapján a vidéki térségek humán erőforrásainak első szintjét a vidéki emberek és az általuk alapított közösségek jelentik. Életkörülményeik és esetenként életstílusuk eltér a városias térségekben élőkétől, valamint szorosan kapcsolódnak a természeti és táji erőforrásokhoz. Az egyének és közösségeik alkotta humán erőforrások első szintjének akkumulációjaként fogható fel a sokkal inkább kézzelfogható második szintje a humán erőforrásoknak, ami a vidéki településeket és a munkaerőt öleli fel. A humán erőforrások harmadik szintjét az életmóddal kapcsolatos szükségletek jelentik, melyek nélkülözhetetlen szerepet játszanak a humán erőforrások első és második szintjének fenntartásában.

1. ábra: A humán erőforrások hierarchiája

Forrás: Cloke és Park (1985), valamint Fehér (2005) nyomán saját szerkesztés(17)

Figure 1: The human resource hierarchy

Primary (Basic resources)(1), Secondary (Accumulated resources)(2), Tertiary (Life style requirements)(3), Individuals and their community(4), Settlement(5), Labour pool(6), Accessibility(7), Housing(8), Education(9), Health(10), Retail(11), Social(12), Employment(13), Income(14), Information(15), Services(16), Source: Drawn up after Cloke and Park (1985) and Fehér (2005)(17)

A humán erőforrásokhoz tartozó egyes szintek tartalommal való feltöltéséhez támaszkodtam Fehér (2005) munkájára, aki a hazai sajátosságokat figyelembe véve adaptálta vidékgazdasággal kapcsolatos kutatásaihoz Cloke és Park humán erőforrás-rendszerét.

Vizsgálataimat a Hódmezővásárhelyi kistérségre vonatkozóan végeztem el, ami a Dél-alföldi régióban,

Csongrád megyében, a Tisza folyó mentén helyezkedik el. A kistérséget négy település alkotja: Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város (a kistérség központja), Mindszent város, Mártély község és Székkutas község. A kutatásaimhoz felhasznált adatok a Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (VÁTI Kht.) Országos Területfejlesztési és Területrendezési

Információs Rendszeréből, a TeIR adatbázisából származnak (TeIR, 2006). Az adatbázisból a Hódmezővásárhelyi kistérségre vonatkozó területi statisztikai adatok (1990-2005), SZJA APEH (2004) és a 2001-es Népszámlálás adatai álltak rendelkezésemre. A vizsgálataimhoz szükséges számításokat matematikai és statisztikai módszerek segítségével végeztem. A vizsgálati adatbázis összeállításához, a számítások kivitelezéséhez, valamint a táblázatok és ábrák elkészítéséhez az Ms Excel táblázatkezelő programot használtam.

A HUMÁN ERŐFORRÁSOK ELSŐ SZINTJÉNEK VIZSGÁLATA

A humán erőforrások első szintje a vidéki embereket és az általuk alapított, illetve fenntartott közösségeket foglalja magában. Az előbbieken megfigyelhető a fejlettség első részében a „vidéki emberek” vizsgálatával foglalkozom, ezt követően kitérek a „vidéki közösségek” egyik kiemelt problématerületére, a társadalmi tőkére és a partnerségre.

A vidéki emberek

A „vidéki emberek” témakör vizsgálatának első lépésében a vidéki területen való jelenléttel foglalkozom. Mielőtt bemutatom az ezzel kapcsolatos vizsgálataim eredményét, célszerűnek tartom a kistérségek vidékiségeinek (térség-minősítési kritérium) tisztázását.

Az Európai Unióban a különböző térségek lehatárolásánál és tipizálásánál általánosan elfogadott módszerként az OECD által kidolgozott népsűrűségeen alapuló ruralitási/urbanitási indexet használják. Az OECD módszertana két területi szintet különböztet meg: helyit és regionálisat. Helyi (települési, LAU 2) szinten vidékinek tekintik azt a települést, ahol a népsűrűség 150 fő/km² alatt van. Regionális szinten (NUTS 3) nagyobb funkcionális vagy adminisztratív egységeket különböztetnek meg, azok ruralitási foka szerint, attól függően, hogy az adott régió lakosságának mekkora hányada él vidéki településeken. Ennek alapján három típust különítenek el:

- Alapvetően vidékies térség (Predominantly Rural Region), amelyben a vidéki településeken élők aránya több mint 50%;
- Jellegzően vidékies térség (Significantly Rural Region/Intermediate Region), ahol a vidéki településeken élők aránya 15 és 50% között van;
- Alapvetően városias térség (Predominantly Urban Region), ahol a népesség kevesebb, mint 15%-a él vidéki településeken (European Commission, 1997, 2006; Towards..., 1999).

Csatári (2000) aggályosnak tartja a 150 fő/km² népsűrűségi küszöb hazai használatát, és csak megfelelő korrekcióval tartja alkalmasnak az OECD módszer magyarországi alkalmazhatóságát. Csatári (2000) – figyelembe véve az átlagos magyar népsűrűséget és a településszerkezet hazai jellemzőit – 120 fő/km²-ben határozza meg a magyar

kistérségek urbanitási/ruralitási index alapján történő besorolásának küszöbértékét. A 168 jelenlegi kistérségből a 120 fő/km²-es népsűrűségi határt figyelembe véve 100 vidékiesnek¹ tekinthető kistérség határolható le hazánkban (Csatári, 2004).

A kistérség területén való jelenlét

Az előbbieken bemutatott lehatárolási módzatoknak megfelelően a Hódmezővásárhelyi kistérség alapvetően vidéki (OECD lehatárolás), illetőleg erőteljesen vidékies (Csatári, 2004) kistérségnek számít. A települések szintjén (LAU 2) vizsgálva a vidékiséget árnyaltabb képet kapunk, ugyanis a kistérség négy települése közül három minősül vidéki vagy vidékies településnek (Hódmezővásárhely, Mártély és Székkutas), míg egy település, Mindszent városi vagy városias településnek minősül.

Az előbbieket támasztja alá az 1. táblázat. Az adatok szerint a kistérségben található két község illetve falu népsűrűsége jóval alatta marad a vidéki térségek lehatárolási alapkritériumának, de a kistérségi átlagtól is jelentősen eltérnek. Hódmezővásárhely annak ellenére, hogy megyei jogú városi rangban van, népsűrűség alapján vidéki településnek számít. Mindemellett Hódmezővásárhely egy nagyhatáru, tipikus alföldi mezőváros, mely több vonatkozásban magán viseli a vidékiség jegyeit. Mindszent esetében a népsűrűségi kritérium alapján történő besorolás (városias) megegyezik a település közigazgatási besorolásával. Az adatok alapján azonban látható, hogy a település közigazgatási területe és népessége arányaiban jóval eltér a másik három településétől. Mivel a népsűrűséget a települések közigazgatási területére határozzák meg, nem mellékes, hogy mekkora a település határa, illetve külterülete. Mindszent azzal együtt, hogy városi rangban van, és a népsűrűség alapján is városias település, a vidékiség jegyeit sokkal inkább magán viseli, mint az előbb hasonló vonatkozásban említett Hódmezővásárhely. Hódmezővásárhelynek a kistérség területéből (68%) és népességéből (80%) való részesedése alátámasztja, illetve megerősíti a település központi szerepkörét a kistérségben, melyet funkciói és megye jogú városi státusa is igazol.

A vidéki emberek területen való jelenlétéhez – különösen itt, az Alföldön – mindenképpen hozzátartoznak a tanyák² és az ott élő tanyai népesség. A statisztikában a tanyákat mint külterületi lakott hely, az ott élőket mint külterületi népesség tartják nyilván. A 2. táblázat adatai szerint a kistérség népességének 6,8%-a, mintegy 4100 fő él tanyán, településenként a tanyai lakosság számát és arányát tekintve azonban jelentős különbségek fedezhetők fel.

¹ Csatári (2004) megfogalmazásában vidékinek, vidékiesnek tekinthető az a kistérség, amelyben a népesség több mint fele él 120 fő/km²-nél alacsonyabb népsűrűségű településen.

² Csatári (2000) szerint a tanya az Alföld egyedülállóan tipikus vidékies településformájának tekinthető településképződmény.

A Hódmezővásárhelyi kistérség és településeinek népessége, területe és népsűrűsége (2005)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Lakónépesség*, fő(3)	47 567	1 320	7 212	2 515	58 614
A település/kistérség területe, km ² (4)	483,22	41,21	59,39	123,99	707,81
Népsűrűség, fő/km ² (5)	98	32	121	20	83
Részesedés a kistérség területéből, %(6)	68,3	5,8	8,4	17,5	100,0
Részesedés a kistérség népességéből, %(7)	80,4	2,2	12,2	4,2	100,0

Forrás: *TeIR (2006) és saját számítás(8)

Table 1: The population, the area and the population density of the Hódmezővásárhely micro-region (2005)
Denomination(1), Micro-region(2), Population, person(3), The area of the settlement/micro-region(4), Population density(5), Share of the micro-region's area(6), Share of the micro-region's population(7), Source: *TeIR (2006) and own calculations(8)

A külterületen élő lakónépesség száma és aránya a Hódmezővásárhelyi kistérségben (2001)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Külterületen élő lakónépesség*, fő(3)	2 945	279	122	754	4 100
Lakónépesség száma*, fő(4)	49 382	1 339	7 317	2 631	60 669
Külterületi lakosság aránya, %(5)	6,0	20,8	1,7	28,7	6,8

Forrás: *TeIR (2006) népszámlálási adatok és saját számítások(6)

Table 2: The number and proportion of people living in the outskirts in the micro-region (2001)
Denomination(1), Micro-region(2), Population living in the outskirts, person(3), Population, person(4), Share of people living in the outskirts(5), Source: *TeIR (2006) population census data and own calculations(6)

Számukat tekintve a legjelentősebb tanyai lakossággal Hódmezővásárhely rendelkezik³, arányukat tekintve azonban Székkutason a legjelentősebb a tanyai lakosság, ahol a tanyán élők a település lakosságának csaknem 30%-át adják.

Arányát tekintve Mártélyon is magas a tanyán élők száma, a település népességének 1/5-e. A kistérség települései közül Mindszent sajátos helyzetben van, hiszen itt a legalacsonyabb a tanyai lakosság száma és aránya is (nem éri el a 2%-ot). Mindez összefüggésbe hozható a település területével, településszerkezetével és történelmével.

Csatári (2000) korábbiakban is hivatkozott munkájában tovább finomítandó a vidékiség alapindexe alapján lehatárolt kistérségek besorolását, három tényezőcsoportot alakított ki, melyek közül témám szempontjából a vidéki vagy vidékies településszerkezeti adottságok tekinthetők relevánsnak. Csatári (2000) ezen tényezőcsoport alapján lefolytatott vizsgálatai szerint a Hódmezővásárhelyi kistérség az ún. mezővárosias-tanyás kistérségek csoportjába tartozik. Csatári azokat a kistérségeket tekinti mezővárosi típusú vidékies kistérségeknek, ahol a vidékiség népsűrűségi alapkritériumának fennállása mellett az adott kistérség népességének több mint 50%-a él városban⁴. Tanyás-vidékies kistérségnek pedig azok a kistérségek tekinthetők, ahol a vidékies alapindex fennállása mellett 3%-ot meghaladó a külterületi

lakosság aránya⁵. Azok a vidékies kistérségek (ilyen a Hódmezővásárhelyi), amelyek mindkét kritériumnak megfelelnek, a már említett mezővárosias-tanyás kistérségek csoportjába tartoznak.

A vidéki emberek területen való jelenlétét nagymértékben befolyásolja a népmozgalom. A népmozgalom a népesség változását jelenti, mely biológiai és társadalmi tényezők által meghatározott mechanizmusokra vezethető vissza. Az emberek a születéssel vagy az adott településre való beköltözéssel lépnek annak népességébe, így növelik azt. Más vonatkozásban az emberek meghalnak vagy elköltöznek az adott településről, és ezzel kilépnek annak népességéből, csökkentik azt. A következőkben a kistérség népességének változásával, a természetes népmozgalom (természetes népességszám-változás) és a vándorlási egyenleg (a be- és elvándorlás egyenlege) kérdéseivel foglalkozom.

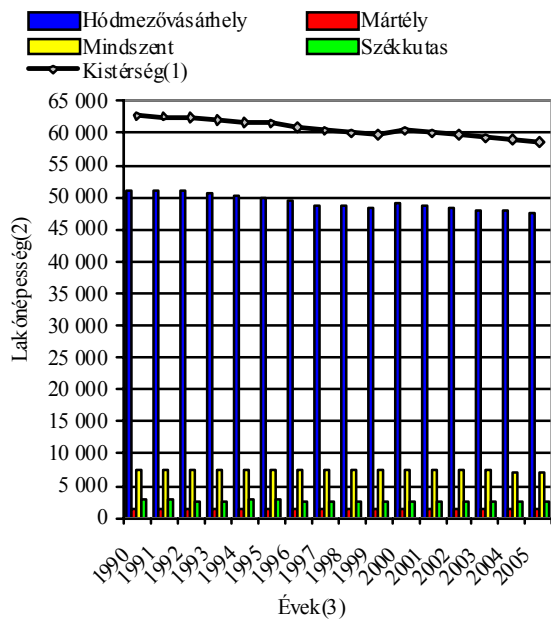
A 2. ábrán jól nyomon követhető, hogyan változott az egyes települések és a kistérség lakónépessége 1990 és 2005 között. Az adatok tanúsága szerint a kistérség lakossága a vizsgált időszak alatt 4088 fővel csökkent, ami 6,5%-os népességcsökkenésnek felel meg. A kistérség lakónépességének csökkenése mögött települési adatok kumulált értékei állnak. Hasonló tendenciájú és mértékű változások zajlottak le Hódmezővásárhelyen (-3613 fő, -7,1%), Székkutason (-205 fő, -8,5%) és Mindszenten (-363 fő, -4,8%).

³ Hódmezővásárhely Csongrád megye legtöbb külterületi lakossal rendelkező települése (KSH, 2005a).

⁴ A Hódmezővásárhelyi kistérség lakosságának 92,6%-a él városokban. Ilyen szempontból a kistérség jelentősen urbanizálódott térségnek tekinthető.

⁵ A Hódmezővásárhelyi kistérségben a külterületi, tanyai lakosság aránya kétszeresen meghaladja a 3%-os országos átlagértéket, így mindenképpen tanyás kistérségnek számít.

2. ábra: A lakónépesség változása a Hódmezővásárhelyi kistérségben 1990 és 2005 között

Forrás: Saját szerkesztés(4)

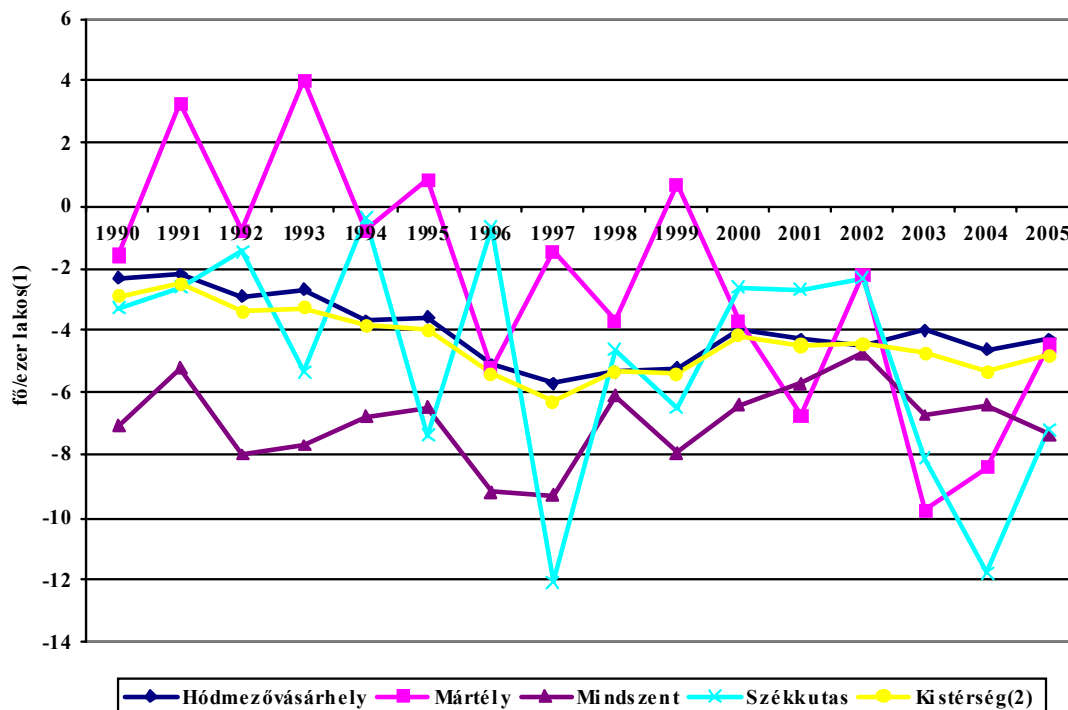
Figure 2: The changes of the population in the Hódmezővásárhely micro-region between 1990 and 2005
Micro-region(1), Population(2), Years(3), Source: own construction(4)

Mártélyon az előzőekkel ellentétes irányú változás zajlott le, ugyanis a falu lakossága 93 fővel nőtt, ami 7,6%-os növekedést jelent 1990-hez képest. A tendenciák és a mértékek kapcsán megállapítható, hogy Hódmezővásárhely kistérségi dominanciája alapvetően meghatározza a kistérségi szintű demográfiai folyamatok alakulását.

Az előbbieknél megfelelően a népesség változásának hátterében a népmozgalmi folyamatok állnak. A következőkben megvizsgálom a természetes népességszám-változás és a vándorlási egyenleg alakulását a kistérségben és az egyes településeken. Első lépésben a természetes népmozgalmat (természetes fogyás, illetve növekedés⁶) vizsgálom az 1000 lakosra számított értékek segítségével. A kapott adatokat a 3. ábra segítségével tettem szemléletessé.

Az ábrán jól látható az 1000 lakosra vetített természetes népességszám-változás, melyet az élveszületések és a halálozások adott évi egyenlege alapján kalkuláltam. Az adatsorok alapján elmondható, hogy a kistérségben a halálozások száma és mértéke – Mártély néhány éves adatainak kivételével – rendre felülmúlják a születések számát, ami a népesség természetes fogyását vetíti előre. A természetes szaporodás egyenlege tehát mind a négy vizsgált település esetében negatív. A természetes fogyás legkedvezőtlenebb tendenciái Mindszentet érintik, ahol a természetes szaporodás évi egyenlege rendre -6-8%.

3. ábra: A természetes népmozgalmak alakulása a Hódmezővásárhelyi kistérségben 1990–2005 között

Forrás: Saját számítás és szerkesztés(3)

Figure 3: The natural population change in the Hódmezővásárhely micro-region between 1990 and 2005
Person/thousand inhabitants(1), Micro-region(2), Source: own calculations and construction(3)

⁶ Az adott évi élveszületések és halálozások számának a különbözete.

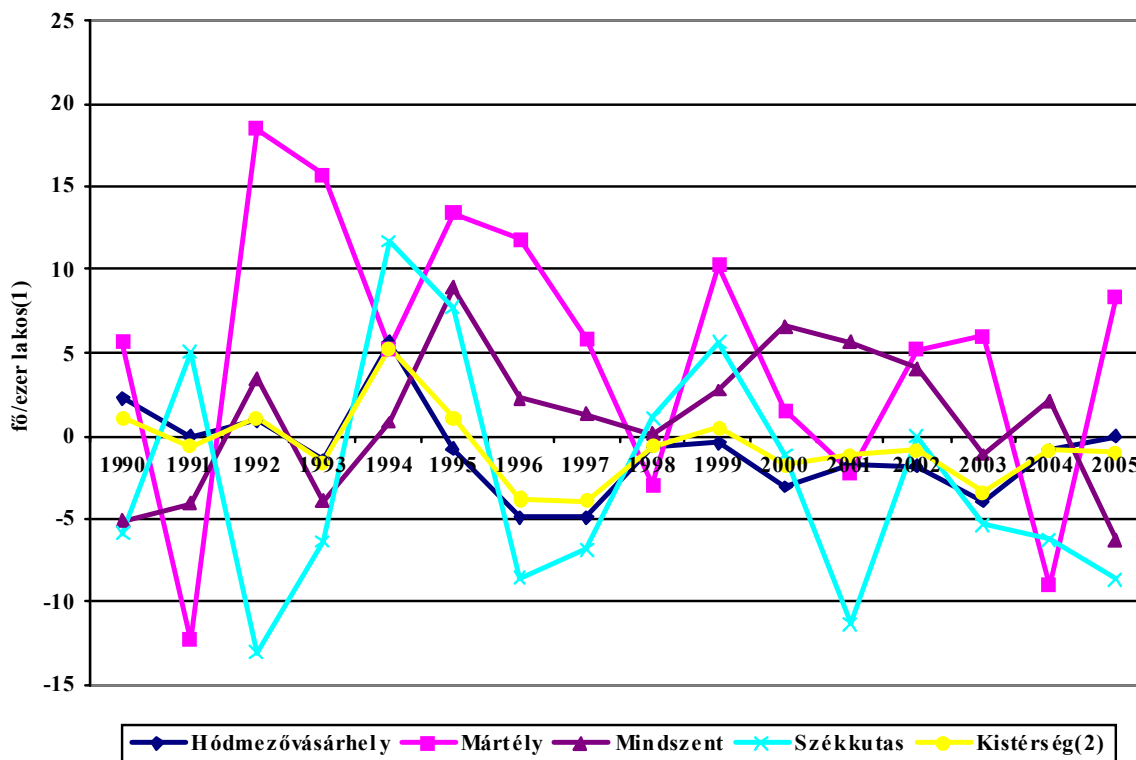
Mártély néhány év vonatkozásában pozitív egyenleget mutat, de az időszak adatait vizsgálva az egyenleg romló, negatív tendenciát követ. Újfennt megfigyelhető Hódmezővásárhely meghatározó súlya – részesedése a kistérség népességéből 80,4% – a kistérség területi folyamatait illetően, hiszen Vásárhely és a kistérség természetes szaporodásának egyenlege csaknem egybeesnek.

A népesség változását a természetes népmozgalmon túl a településre, kistérségbe történő oda-, illetve bevándorlás és az elvándorlás egyenlege is befolyásolja. A következőkben ezért a vándorlási egyenleg vizsgálatával foglalkozom.

A 4. ábra az 1000 lakosra számított vándorlási egyenlegeket mutatja a települések és a kistérség esetében. Első ránézésre látható, hogy a vándorlási egyenleg alakulása nem mutat olyan negatív képet,

mint a természetes népmozgalom. Az egyes évek értékeit átlagolva elmondható, hogy Mindszent és Mártély esetében a népvándorlás 15 éves egyenlege pozitív, azaz a településekre bevándorló népesség száma meghaladta az onnan elvándorló népesség számát. Nem így történt ez a másik két településen (Vásárhely és Székkutas), ahol az elvándorlók száma meghaladta az oda bevándorlók számát. Kistérségi szinten az elvándorlók száma – az előbbi két településhez hasonlóan – meghaladta a bevándorlók számát, így a 15 éves vándorlási egyenleg negatív. A kistérség vándorlási egyenlege tendenciáját és mértékét tekintve is követi Hódmezővásárhely vándorlási egyenlegének görbáját, ami újfennt alátámasztja Vásárhely meghatározó szerepét a kistérség területi folyamatainak alakításában.

4. ábra: A vándorlási egyenleg alakulása a Hódmezővásárhelyi kistérségben 1990–2005 között

Forrás: Saját számítás és szerkesztés(3)

Figure 4: The changes of the net migration in the Hódmezővásárhely micro-region between 1990 and 2005
Person/thousand inhabitants(1), Micro-region(2), Source: own calculations and construction(3)

Összességében elmondható, hogy a kistérség népességének csökkenése nagyjából (87,1%-ban) a természetes népességcsökkenésnek tulajdonítható, és csak kisebb részt (12,9%-ban) az elvándorlásnak. A természetes népességfogyás kapcsán kedvezően értékelhető tendencia, hogy kistérségi szinten éves átlagban 0,84%-kal csökkent a halálozás mértéke. Kedvezőtlen viszont, hogy az elveszületések száma éves átlagban mintegy 2,1%-kal csökkent kistérségi szinten. E két tendencia eredőjeként a kistérség népességének természetes fogyásáról beszélhetünk. A népmozgalom másik összetevőjének vizsgálatából

kiderül, hogy a kistérség vándorlási különbözete éves átlagban -0,52%, ami adódik a bevándorlók számának átlagosan 0,26%-os csökkenéséből és az elvándorlók számának ugyanilyen arányú éves növekedéséből.

A népszámlálási adatok lehetőséget nyújtanak hosszabb időszak áttekintésére, ami azért lehet érdekes, mert segítségével vizsgálhatóvá válnak korábbi időszakok demográfiai tendenciái. A 3. táblázatban négy népszámlálás adatsorait gyűjtöttem össze, ami három tízéves időszak változásait foglalja magában. A táblázatban feltüntettem az egyes

népszámlálási éveknél megfelelően a lakónépesség számát, valamint az egyes időszakok népmozgalmának adatait.

A táblázat adatai jól mutatják, hogy a kistérség lakónépességének csökkenése már 1990 előtt elkezdődött. 1970 és 1979 között ugyan kismértékben (0,4%-kal), de csökkent a kistérség lakossága. A természetes népmozgalom egyenlege ekkor mind a négy kistérségi településen pozitív volt, azaz az élveszületések száma meghaladta a halálozások számát. Nem úgy a vándorlási különbözet, ami csak Hódmezővásárhely esetében volt pozitív, más településeken az elvándorlók száma meghaladta az odavándorlók számát. 1980 és 1989 között már erőteljesebben (6,5%-kal) csökkent a kistérség lakossága, amihez hozzájárult, hogy a kistérség településeinek mindegyikében úgy a

természetes népmozgalom egyenlege, mint a vándorlási különbözet negatív előjelű volt. 1990 és 2000 között mérséklődött a kistérség népességének csökkenése (3,4%-ra). Érdekes, hogy a tízéves periódus éveiben a természetes népmozgalom egyenlege mind a négy településen negatív előjelű volt, miközben a vándorlási különbözet minden kistérségi településen pozitív előjelű volt, amiben valószínűleg szerepet játszott a rendszerváltozást követő években jellemző városokból vidékre történő kiköltözések megnövekedett száma. Ezzel együtt a vándorlási egyenleg csak Mártély esetében billentette át a népmozgalom egyenlegét pozitív tartományba. A többi településen és kistérségi szinten is a betelepülők száma alatta maradt a természetes népességcsökkenésnek.

3. táblázat

A lakónépesség és a népmozgalom alakulása a Hódmezővásárhelyi kistérségben (1970-2001)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Lakónépesség 1970-ben(3)	53 579	1 522	8 616	3 712	67 429
Lakónépesség 1980-ban(4)	54 486	1 287	8 401	2 979	67 153
Lakónépesség 1990-ben(5)	51 180	1 222	7 668	2 745	62 815
Lakónépesség 2001-ben(6)	49 382	1 339	7 317	2 631	60 669
Lakónépesség változása 1970-2001(7)	-4 197	-183	-1 299	-1 081	-6 760
Természetes népmozgalom egyenlege 1970-1979(8)	688	64	127	116	995
Vándorlási különbözet 1970-1979(9)	219	-299	-342	-849	-1 271
Természetes népmozgalom egyenlege 1980-1989(10)	-988	-41	-431	-45	-1 505
Vándorlási különbözet 1980-1989(11)	-2 318	-24	-302	-189	-2 833
Természetes népmozgalom egyenlege 1990-2001(12)	-2138	-17	-600	-125	-2 880
Vándorlási különbözet 1990-2001(13)	340	134	249	11	734
Népmozgalom egyenlege 1970-2001(14)	-4 197	-183	-1 299	-1 081	-6 760
Népességváltozás mértéke 1970-2001, %(15)	-7,8	-12,0	-15,1	-29,1	-10,0

Forrás: Népszámlálási adatok és saját számítás(16)

Table 3: The population and the population change in the Hódmezővásárhely micro-region (1970-2001)

Denomination(1), Micro-region(2), Population in 1970(3), Population in 1980(4), Population in 1990(5), Population in 2001(6), Population change between 1970-2001(7), Natural population change, 1970-1979(8), Net migration, 1970-1979(9), Natural population change, 1980-1989(10), Net migration, 1980-1989(11), Natural population change, 1990-2001(12), Net migration, 1990-2001(13), Net population change, 1970-2001(14), The measure of the population change between 1970-2001, %(15), Source: Population census data and own calculations(16)

A népmozgalom együttes változásainak eredőjeként 1970 és 2001 között 6760 fővel, 10%-kal csökkent a kistérség lakónépessége. Legnagyobb mértékű csökkenést Székkutas esetében regisztrálhatunk, ahol a népesség csaknem harmadával (29,1%-kal) lett kevesebb, a legkisebbet pedig Hódmezővásárhelynél, ahol a csökkenés 7,8%-os volt. Mártély és Mindszent lakossága 12, illetve 15%-kal lett kevesebb 1970-hez képest.

A kistérség lakosságának korszerkezete

A „vidéki emberek” témakör vizsgálatának második lépésében a kistérség lakosságának korösszetételével és az elöregedés problémájával foglalkozom. A lakosság életkor szerinti összetételének és az abban bekövetkező változásoknak ugyanis fontos következményei lehetnek az adott népesség demográfiai és gazdasági

életképességére egyaránt. A népesség életkor szerinti szerkezete ugyanis nagymértékben befolyásolja az alapvető demográfiai jelenségeket (termékenység, halandóság, morbiditás), a gazdasági aktivitást, munkanélküliséget, stb. mindezek révén hatással van a területi folyamatok alakulására.

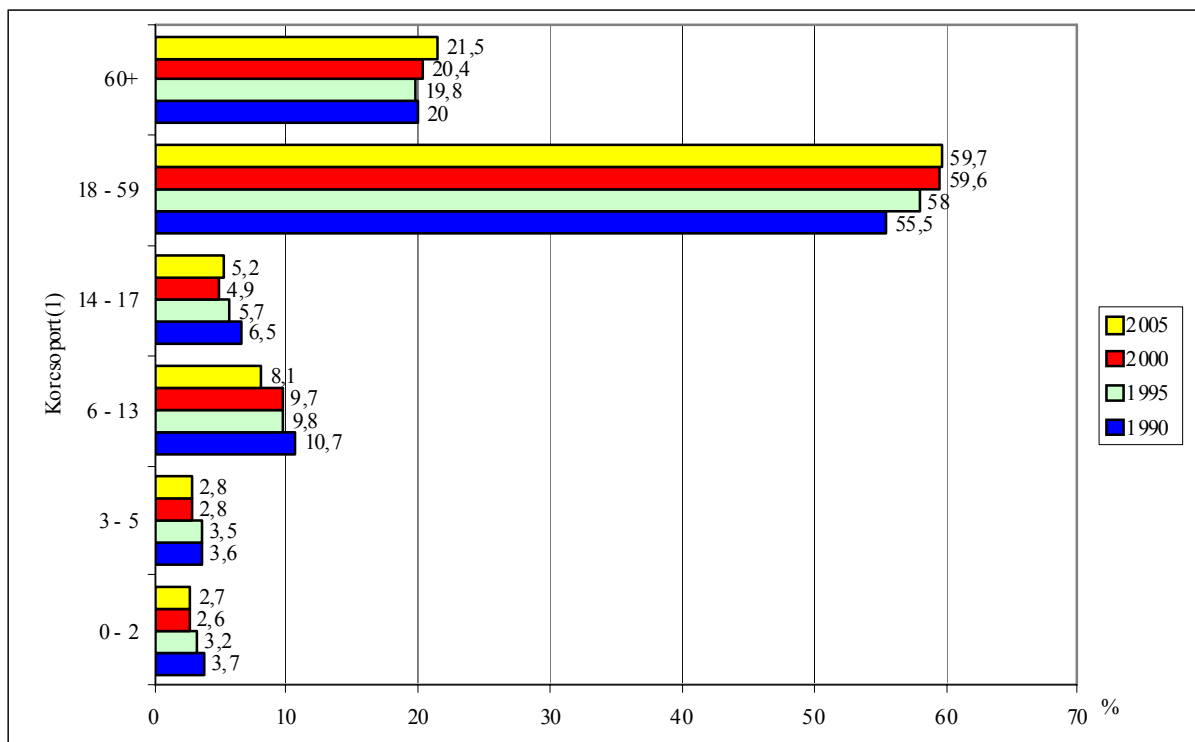
Az 5. ábrán a kistérség lakónépességének életkor szerinti megoszlásának változását szemléltetem 1990 és 2005 között. Az előzőekben a népesség számának a változásával, a népmozgalom vizsgálatával foglalkoztam. Az ábra segítségével leképezhetők azok a változások, melyek a két időpont közötti időszakra jellemző történések eredményeként alakították a népesség korstruktúráját. Láthatóvá válnak azok a változások (születések számának csökkenése, elvándorlás, stb.), amelyek a népesség különböző életkorú csoportjait érintették. Az ábrán jól látható az Európa legtöbb országához hasonló elöregedés. Ennek a folyamatnak a legfőbb ismérve,

hogy csökken a fiatalok, és nő az idősokorúak népességben belüli aránya. Példaként említem, hogy a 0-5 évesek aránya a népességből 15 év alatt 7,3%-ról 5,5%-ra csökkent, míg ugyanezen időszak alatt a 60 év felettek aránya 20%-ról 21,5%-ra nőtt.

A kistérségi adatok az összevonási információvesztéssel összefüggésben részben

elfedik a kisebb lélekszámú települések egyedi jellemzőit, melyek tendenciájukban ugyan egybeesnek a kistérséggel, de az arányok sokszor eltérnek a kistérségi, illetve az azt leginkább meghatározó vásárhelyi paraméterektől. Ezért is érdemes megvizsgálni az egyes településeket külön-külön.

5. ábra: A Hódmezővásárhelyi kistérség lakónépességének életkor szerinti szerkezetének változása 1990 és 2005 között

Forrás: Saját számítás és szerkesztés(2)

Figure 5: The changes of the population's age structure in the Hódmezővásárhely micro-region between 1990 and 2005
Age group(1), Source: Own calculations and construction(2)

A 6. ábra lehetőséget ad a kistérség településeire jellemző egyedi korstruktúrák áttekintésére. Az ábrán – az adatok minden korcsoportban alulról-fölfelé a következő sorrendben szerepelnek: Hódmezővásárhely, Mártély, Mindszent, Székkutas – jól látható, hogy az egyes településeken 1-2, sőt néhány esetben 3-4 százalékpontos különbségek is előfordulnak az egyes korcsoportokon belül.

A népesség előregedéséről ad információt az öregedési index, melyet az időskorú (60 év feletti) és a fiatal (0-14 éves) népesség arányából számítottam.

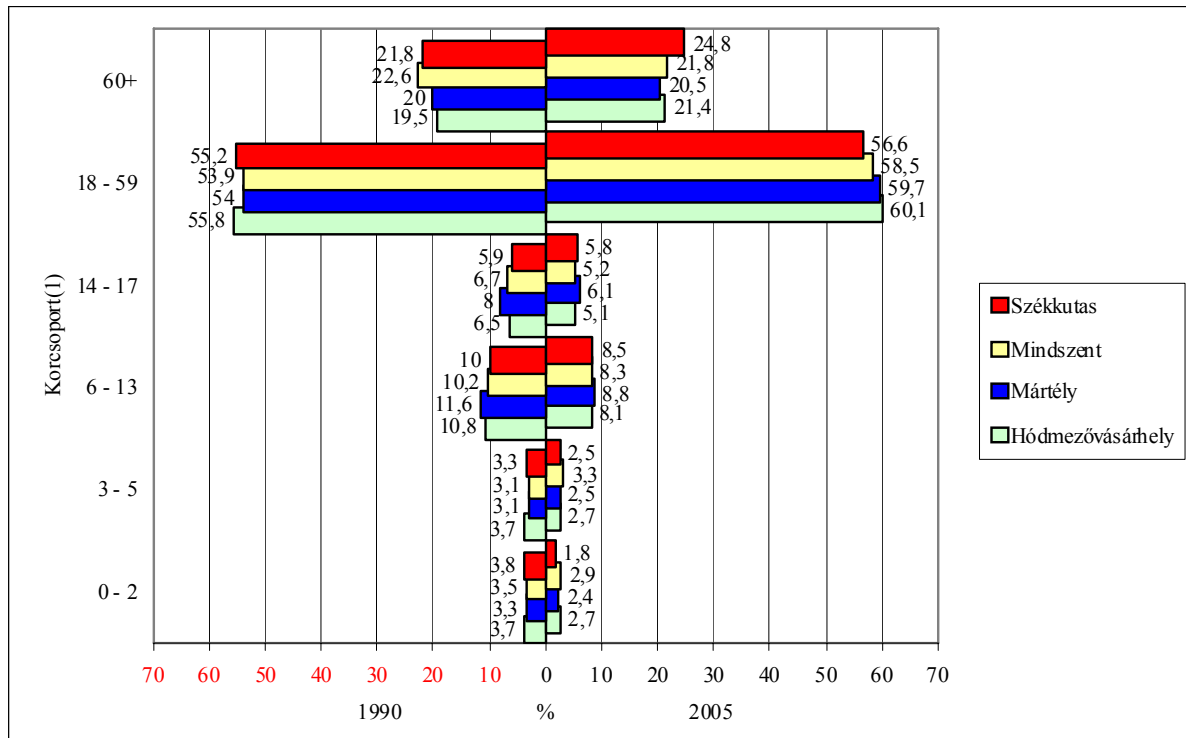
Az öregedési index kistérségi értéke 1990-ben 101,1% volt, ami azt jelenti, hogy az időskorú népesség 1,1%-kal haladta meg a fiatal népesség számát. Az index értéke 15 év alatt rendkívül kedvezőtlenül változott, hiszen 2005-ben 145,2%-os volt, azaz az időskorú és a fiatal népesség aránya romlott, ami utal a kistérség népességének előregedésére. Az előbbiekről, valamint az egyes települések előregedésének mértékéről ad áttekintést a 7. ábra.

Az adatok és a 7. ábra tanúsága szerint a demográfiai folyamatok leginkább Székkutast sújtották, itt a legnagyobb ugyanis az előregedés mértéke, ami 60,1 százalékponttal romlott 15 év leforgása alatt. Nem kerülték el a kedvezőtlen folyamatok a kistérség többi települését sem, hiszen különböző mértékben (Vásárhelyen: 47,9, Mártélyon: 32, Mindszenten 15,5 százalékponttal), de mindenhol romlott az arány, így az index értéke egyik településen sem maradt 131% alatt.

A demográfiai egyensúly megbomlását és a népesség három nagy életkori csoportjának (fiatalok: 0–14 évig, felnőtt népesség: 15–59 év között, időskorú népesség: 60 év felett) megfelelő megoszlását mutatja be a 4. táblázat az 1990. és 2005. évi állapotoknak megfelelően.

A táblázatból jól látható, hogy a születések számának csökkenése miként hatott a fiatal népesség arányának csökkenésére és más korcsoportok növekedésére, összességében az előregedésre. Olyan változások ezek, melyek felett nem hunyhat szemet a települési és kistérségi vezetés, de maga a helyi társadalom sem.

6. ábra: A kistérség településein élő népesség életkor szerinti szerkezete 1990-ben és 2005-ben

Forrás: Saját számítás és szerkesztés(2)

Figure 6: The population's age structure in the settlements of the Hódmezővásárhely micro-region in 1990 and in 2005 Age group(1), Source: Own calculations and construction(2)

4. táblázat

A fiatal, felnőtt és az időskorú népesség aránya az össznépességen belül, %

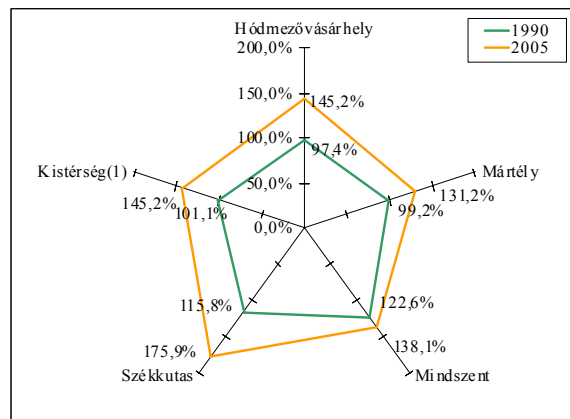
	1990	2005
Fiatalkorúak aránya(1)		
Hódmezővásárhely	20	14,7
Mártély	20,2	15,6
Mindszent	18,4	15,8
Székkutas	18,8	14,1
Kistérség(4)	19,7	14,8
Felnőtt népesség aránya(2)		
Hódmezővásárhely	60,6	63,9
Mártély	59,7	63,8
Mindszent	59,0	62,4
Székkutas	59,4	61,1
Kistérség(4)	60,3	63,6
Időskorúak aránya(3)		
Hódmezővásárhely	19,5	21,4
Mártély	20	20,5
Mindszent	22,6	21,8
Székkutas	21,8	24,8
Kistérség(4)	20	21,5

Forrás: Saját számítás(5)

Table 4: The proportion of young, adult and elderly people in the micro-region

The proportion of young people (aged under 14)(1), The proportion of adults (aged between 15-59)(2), The proportion of elderly (aged over 60)(3), Micro-region(4), Source: Own calculations(5)

7. ábra: Az öregedési index alakulása a kistérségben

Forrás: Saját számítás és szerkesztés(2)

Figure 7: The changes of the ageing index in the Hódmezővásárhely micro-region between 1990 and 2005 Micro-region(1), Source: Own calculations and construction(2)

A szegénység és a lakosság egészségi állapota

Fehér (2005) könyvében a „vidéki emberek” témakör vizsgálatának harmadik lépésében a vidéki szegénység, és ezzel összefüggésben a lakosság egészségi állapotával foglalkozik. Rendelkezésemre álló adatbázisban nem találtam átfogó adatokat a téma teljeskörű vizsgálatára, azonban nem kerülhetem el, hogy foglalkozzak e területtel.

Havasi (2000, 2001) írásaiban felhívja a figyelmet arra, hogy napjainkban a szegénység fogalmát egyre inkább a társadalmi kirekesztettség, kirekesztődés fogalomköre váltja fel, melynek célja, hogy a szegénység fogalmát kibővítsé, és annak társadalmi, strukturális okaira helyezze a hangsúlyt. A szerző Európai Unió dokumentumokra hivatkozva a következőket írja: „A társadalmi kirekesztés elleni tevékenységnek sokoldalúnak kell lennie, fel kell ölelnie a munkához, foglalkoztatáshoz szorosan nem kapcsolódó területeket, azaz a lakáshelyzetet, az egészségügy, az oktatás és képzés, a közlekedés, a kommunikáció, a szociális ellátórendszer és a társadalmi segítségnyújtás kérdéseit is”. Havasi (2000, 2001) hozzáteszi, hogy a társadalmi kirekesztettség egy olyan elszigetelődési folyamat, amelynek során az egyes embereknek, társadalmi csoportoknak nincs választási lehetőségük.

Moseley (2003) könyvében a társadalmi befogadás (social inclusion) vizsgálatának kapcsán felteszi a kérdést: „Kirekesztve, de miből?” Moseley (2003) nyolc ún. jogot, előnyt vagy lehetőséget különböztet meg, melyek összhangban vannak a Havasi által leírtakkal: elegendő, elégséges jövedelem; foglalkoztatás; megengedhető és kielégítő lakáshelyzet; oktatás/képzés; információ és tanácsadás; szolgáltatásokhoz való hozzáférés; társadalmi integráció; a befolyásolás képessége.

Moseley (2003) az elérhetőséget, illetve a hozzáférhetőséget⁷ kiterjeszti az előbbieken felsorolt területekre, mondván, hogy a földrajzi elérhetőség, megközelíthetőség csak egy dimenziója a hozzáférhetőségnek. Az előbbiek szinte kivétel nélkül megjelennek a módszertannál bemutatott humán erőforrások hierarchiájában. A humán erőforrások harmadik szintje ugyanis felöleli azokat a területeket, melyek a kirekesztődés és a hozzáférhetőség, illetve az elérhetőség kapcsán az előbbieken szóba kerültek. E fejezetben a rendszeres szociális segélyezés különböző paramétereit vizsgálom meg, ami ugyan korántsem fedi le a kirekesztődés valamennyi dimenzióját, ugyanakkor utal a társadalmi szolidaritás és befogadás bizonyos mértékű létre, mely nélkül nem valósulhat meg a társadalmi integráció, a társadalmi kohézió. Az 5. táblázat a kistérség településeinek az utóbbi négy évben folytatott rendszeres szociális segélyezés főbb jellemzőiről ad áttekintést.

A táblázat adatainak tanúsága szerint a vizsgált években nőtt a rendszeres segélyben részesítettek száma, és ezzel együtt nőtt a segélyezésre felhasznált pénzösszeg nagysága is. Ugyanakkor az is látható, hogy a rendszeres segélyben részesültek aránya az összes népesség alig több mint 1%-a, a városokban több, a falvakban 0,5% körüli, ami véleményem szerint összefüggésben van az önkormányzatok teherviselő képességével. Az is igaz, hogy az önkormányzatok egyéb módokon is törődnek, segítenek a rászorultakon. Egyéb önkormányzati

szociális ellátás lehet pl. a rendkívüli vagy az átmeneti segélyezés, a lakáscélú támogatás, a közcélú foglalkoztatás.

A vidéki közösségek

Newby (in Fehér, 2005) szerint a vidéki közösségek általában három elem meglétével jellemezhetők:

- a vidéki településeken élő emberek,
- a társadalmi viszonyok, amelyek a településen belül léteznek,
- a közösségi szellem, azaz az együvé tartozás érzése, a közös érzelmi élményeken, a baráti kapcsolatokon alapuló azonosság közös érzése.

A humán erőforrásokat a közösségek szintjén vizsgálva fontos a társadalmi tőke hangsúlyozása. A társadalmi tőke egyfajta fokmérője egy közösség, illetve a társadalom összetartozásának, s mint ilyen, a közösségben és a társadalomban létező kohézió kifejezője, mely megnyilvánul az emberek, a közösségek közötti kapcsolatokban, normákban, bizalomban, együttműködésben a közös érdekek és haszon elérése érdekében.

A társadalmi tőke a különböző relációkkal jellemezhető társadalmi struktúrák egy olyan erőforrása, amelynek társadalmi és gazdasági konzekvenciái vannak. A társadalmi tőke, tőkeként való definiálása magában hordozza azt a feltevést, hogy a társadalmi hálózatok erőforrásként szolgálhatnak az egyének és közösségeik számára. Ezzel együtt az is kifejezésre kerül, hogy a társadalmi tőke tulajdonképpen társadalmi hálózatokba ágyazottan létezik, tehát ez a fajta erőforrás kizárólag hálózatok útján, hálózatokon keresztül hozható létre és válhat hasznosítható tényezővé (Kis, 2006a). A hálózatoknak tehát nagy jelentőségük van a társadalmi tőke létrehozásában és erőforrásként való hasznosításában. „Minden olyan rendszer felfogható hálózatnak, amely egymástól elkülönült elemekből áll, és amelyben ezeket az elemeket gyengébb vagy erősebb kapcsolatok kötik össze” – írja Csermely (2005).

A fogalomból kiindulva a hálózatokat az teszi hálózatokká, hogy az egyes elemeik össze vannak kötve. A különböző emberi közösségek, a társadalom tehát emberek, valamint intézmények, szervezetek által alkotott hálózatok. Ilyen hálózatok akkor jönnek létre, ha az egyes cselekvők (személyi és testületi aktorok) között valamilyen szintű kapcsolatok alakulnak ki. Társadalmi hálózatok azok a hálózatok, amelyek a társadalmat alkotó aktorok közötti kapcsolatok struktúrájában öltenek testet. A társadalmi hálózatok és a társadalmi tőke viszonyát elemezve megállapíthatjuk tehát, hogy társadalmi hálózatok nélkül nem jöhet létre társadalmi tőke, hiszen a társadalmi tőke a társadalom szereplői között létrejövő kapcsolatok lévén válik hasznosítható tényezővé, erőforrássá.

⁷ Moseley (2003) szerint a hozzáférhetőség annak mértéke, hogy az emberek milyen mértékben képesek elérni a számukra fontos dolgokat.

A rendszeres szociális segélyezés jellemző paramétereinek alakulása a Hódmezővásárhelyi kistérségben 2002 és 2005 között

Megnevezés(1)	Év(2)	Hódmezővásárhely	Székkutas	Mindszent	Mártély	Kistérség(3)
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma (fő)(4)	2005	536	14	96	6	652
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg (1000 Ft)(5)		114 055	2 827	20 726	1 014	138 622
Rendszeres szociális segélyben részesültek népességen belüli aránya (%) (6)		1,13	0,56	1,33	0,45	1,11
A rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg éves változásának mértéke (%) (7)		17	34	19	-4	18
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma (fő)(4)	2004	513	11	87	5	616
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg (1000 Ft)(5)		97 402	2 110	17 380	1 057	117 949
Rendszeres szociális segélyben részesültek népességen belüli aránya (%) (6)		1,07	0,43	1,19	0,38	1,04
A rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg éves változásának mértéke (%) (7)		7	4	3	-6	6
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma (fő)(4)	2003	506	11	88	8	613
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg (1000 Ft)(5)		91 130	2 036	16 830	1 130	111 126
Rendszeres szociális segélyben részesültek népességen belüli aránya (%) (6)		1,05	0,43	1,20	0,57	1,03
A rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg éves változásának mértéke (%) (7)		31	-13	6	1	25
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma (fő)(4)	2002	401	12	93	7	513
Az önkormányzat által rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg (1000 Ft)(5)		69 393	2 334	15 927	1 120	88 774
Rendszeres szociális segélyben részesültek népességen belüli aránya (%) (6)		0,83	0,46	1,26	0,52	0,86
A rendszeres szociális segélyre felhasznált összeg éves változásának mértéke (%) (7)		-	-	-	-	-

Forrás: TeIR (2006) és saját számítás(8)

Table 5: The changes of typical parameters of the regular social services in the Hódmezővásárhely micro-region between 2002-2005
Denomination(1), Year(2), Micro-region(3), The yearly average number of social assistance recipients supported by the local government (person)(4), The amount provided as regular social support by the local government (1000 HUF)(5), Proportion of social assistance recipients in the population (%) (6), The yearly changes of the amount provided for regular social support (%) (7), Source: TeIR (2006) and own calculations(8)

A hálózatok kialakulását és fennmaradását, így a társadalmi tőke „termelését” és „újratermelését” több tényező befolyásolja. A közösségek, a kapcsolatok kialakulásánál fontos szerepe van a motivációnak, azaz azon előnyök ismeretének, amelyekhez akkor jut hozzá valaki, ha az adott közösség részévé válik. A motiváción kívül azonban szükség van együttműködési készségre és bizalomra, ugyanis együttműködési készség hiányában nem alakul ki partnerség, és a bizalom nélküli kapcsolatok nem segítik elő a partnerségen alapuló együttműködések kialakulását. Mindezekon túl a kapcsolatok kialakulása, a közösségek létrejötte energiát, azaz egyéni és/vagy kollektív cselekedeteket igényel. A meglévő kapcsolatok fenntartásához, kialakulásukhoz hasonlóan energia-befektetés, kapcsolattartás, törődés, cselekvés szükséges. Szükségesek továbbá azok a tényezők, amelyek

biztosítják a közösségi kohéziót. Ezek a tényezők a kölcsönösség, a normák megléte, elfogadása és betartása. Egy aktív, működő közösség nem nélkülözheti az előbbieket (Kis, 2006b).

A közösségek, társadalmi kapcsolatok kialakulásában, kialakításában nyújthat segítséget a közösségfejlesztés, amelynek alapfogalma a közösség. A közösség és a hálózatok meghatározása között egyértelmű analógia figyelhető meg, ami nem véletlen, hiszen az emberek alkotta hálózatok közösségeket, tágabb értelemben társadalmat alkotnak. A közösség fogalom-meghatározásából és lényegéből következik, hogy az, mint a társadalom építőköve, lokális dimenzióban értelmezhető, ami a közösségfejlesztés tartalmában is kifejezésre kerül.

„A közösségfejlesztés települések, térségek, szomszédságok közösségi kezdeményező- és cselekvőképességének fejlesztését jelenti, amelyben

kulcsszerepe van a polgároknak, közösségeiknek és azok hálózatainak, valamint a helyi szükségletek mértékében a közösségfejlesztőknek is, akiknek bátorító, informáló, kapcsolatszervező munkája életre segítheti vagy megerősítheti a meglévő közösségi erőforrásokat” – írja Vercseg (1999). Más megközelítésben a közösségfejlesztés a helyi erőforrásokból, alulról építkezik és közösségi úton a civil szervezetekkel, az aktív helyi állampolgárokkal tárja fel a helyi közösség szükségleteit és azok kielégítésének módjait, miközben elkötelezi a helyieket saját problémáik közösségi megoldására és a helyi cselekvés mellett (Varga és Vercseg, 1998).

A közösségfejlesztés lényege tehát az egyének, a társadalom szereplőinek aktivizálásában és az együttműködésük generálásában jelölhető meg, amelyek révén működő hálózatok jönnek létre, ennek következményeként nő az egyének és a közösség számára hozzáférhető társadalmi tőke.

A vidéki térségek fejlődésének egyik nagy kérdése, hogy milyen az adott vidéki terület humán erőforrása, rendelkezésre áll-e a szükséges szakértelem, szellemi erő, illetve az egyének, a közösség akar-e, tud-e tenni a település, a kistérség társadalmi-gazdasági fejlődéséért, vagy hogy van-e egyáltalán igény a fejlettebb életminőség iránt.

Az aktív, együttműködésen alapuló közösségek és társadalmak tehát az egyének és közösségeik számára jelentős erőforrást jelentenek. Ez az erőforrás a társadalmi tőke, ami hálózatokhoz kapcsoltnak, a közösségeket alkotó kapcsolatokba ágyazottan jön létre, és válik hasznosíthatóvá az egyéni és közösségi célok elérésében. Ennélfogva a társadalomban létező kapcsolatok, és ezzel együtt a társadalmi tőke megléte vagy hiánya, erőssége vagy gyengesége, több vagy kevesebb szerencsése a közösségeknek, a társadalomnak. A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás jelentős szerepet játszik a különböző társadalmi szerveződési szintek közösségeinek társadalmi és gazdasági fejlődésében, illetőleg fejlesztésében.

A HUMÁN ERŐFORRÁSOK MÁSODIK SZINTJÉNEK VIZSGÁLATA

A humán erőforrások második szintje felöleli a településeket és a munkaerőt. Vizsgálataim során, támaszkodva Fehér korábban hivatkozott munkájára, a munkaerővel foglalkozom behatóbban.

Cloke és Park (1985) szerint a vidéki térségek településeinek fontossága azok kettős szerepében áll: egyrészt indikátorai az életvitelnek, a szükségleteknek, másrészt telephelyül szolgálnak a szükségletek kielégítését biztosító tevékenységeknek. A települések tehát szükséglet-kielégítést végeznek, melyek a települési funkciókban öltenek testet, másrészt a lakosság szükségletei, igényei visszahatnak a település funkcióira, befolyásolva így annak fejlődését.

A munkaerő

Az egyes térségek társadalmi-gazdasági fejlettségbeli különbségeinek bemutatásához használt indikátorok közül a legfontosabbak közé tartozik a foglalkoztatottság és a népesség gazdasági aktivitásának vizsgálata. A térségek humán erőforrás potenciálja erőteljes hatással van a gazdaság fejlődésére, amely a területi versenyképesség fokozásának alapvető feltételei közé tartozik.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO)⁸ ajánlásainak megfelelően foglalkoztatottnak tekinthető a 15-64 éves népességből az a személy, aki a vizsgált időszakban legalább 1 óra, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy munkájától csak átmenetileg (szabadság, betegség, stb. miatt) volt távol. Munkanélkülinek tekinthető az a személy, aki egyidejűleg az adott héten nem dolgozott és nincs munkája, aktívan munkát keres, és ha lehetősége lenne rá, munkába tudna állni. Gazdaságilag aktívak azok, akik megjelennek a munkaerőpiacon, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek. A foglalkoztatottság vagy foglalkoztatási arány a foglalkoztatottnak a megfelelő korcsoportba tartozó népességhez viszonyított aránya. Az aktivitási arány a gazdaságilag aktívak aránya a megfelelő korcsoportba tartozó népességen belül.

Az EU-ban az átlagos foglalkoztatási ráta a munkavállalási korú népesség körében 2003-ban 62,9% volt (European Communities, 2005), míg ugyanezen mutató értéke 2005-ben hazánkban 56,9% (KSH, 2006), ami az uniós tagországok között az egyik legalacsonyabb értéket képviseli. A foglalkoztatottság tehát regionálisan nagy különbségeket mutat, melyet tovább árnyalna, ha kisebb területi egységekre bontanánk a vizsgált régiókat.

A következőkben a munkaerő kistérségi vonatkozásaival foglalkozom. A vizsgálatokhoz a 2001-es Népszámlálás adatait használom fel. Első lépésben a foglalkoztatottságot vizsgálom. A 6. táblázatnak megfelelően a foglalkoztatottság kistérségi átlaga 52%, mely jócskán elmarad még az európai mércével mérve alacsonynak számító hazai átlagértéktől is. A települések közül szembetűnő Mindszent alacsony foglalkoztatási aránya, mely a kistérségi átlagtól is mintegy 6,5-7 százalékponttal kisebb.

Az adatok rámutatnak arra, hogy a foglalkoztatottság igen alacsony a kistérségben, mindez pedig nagymértékben meghatározza az egy lakosra jutó jövedelem⁹ nagyságát, hiszen az nem más, mint az élömunka-termelékenység és a foglalkoztatási ráta szorzata. Az előbbieket alapul véve a foglalkoztatási helyzet javítása a települések és a kistérség fejlődése szempontjából kardinális probléma. Mindez persze nem egyedülálló jelenség a vidéki térségek életében. Ezt támasztja alá Udovecz és Bedő (2005) véleménye is, miszerint a 15-64 éves

⁸ International Labor Organisation.

⁹ A gazdasági fejlettség és a területi versenyképesség általánosan használt mérőszáma (GDP/fő=egy lakosra jutó GDP).

vidéki népesség tekintetében a foglalkoztatási arány a magyarországi viszonyokhoz képest is rendkívül alacsony, mintegy 35-40%. A vidék gazdasági problémáinak egyik legfontosabb oka az

agrárgazdaság teljesítményének elmúlt másfél évtizedben tapasztalt visszaesése. Ezen időszak alatt nem sikerült megtalálni a kitörési pontokat, és új fejlődési pályára állítani az ágazatot.

6. táblázat

A foglalkoztatottság alakulása a Hódmezővásárhelyi kistérségben (2001)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Foglalkoztatottak (fő)(3)	17 995	441	2 166	905	21 507
Munkaképes korú népesség (15-64 év)(4)	33 983	867	4 777	1 719	41 346
Foglalkoztatási arány, %(5)	53,0	50,9	45,3	52,6	52,0

Forrás: Népszámlálási adatok és saját számítások(6)

Table 6: Employment in the Hódmezővásárhely micro-region in 2001

Denomination(1), Micro-region(2), Employment (person)(3), Working age population (aged between 15-64 years)(4), Employment rate, %(5), Source: Population census data and own calculations(6)

A munkaerő kapcsán a következőkben a gazdaságilag aktív és inaktív népesség vizsgálatával foglalkozom. Fehér (2005) véleménye szerint a gazdasági inaktivitás mutatója sokkal fontosabb, mint a munkanélküliségi ráta. Ezt a következőkkel támasztja alá:

- A rendszerváltás negatív foglalkoztatási hatásai először a vidéki munkahelyeket érintették, és új lehetőségek híján a lakosság nagy része hosszú időn keresztül nem talált számára megfelelőnek ítélt munkát, s így nem is regisztráltatta(tatja) magát a munkaügyi hivataloknál.
- A kiegészítő mezőgazdasági tevékenységek, a sokszor kényszerű östermelés jelentős réteget érint, akik valójában rendszeres elfoglaltsággal és jövedelemmel nem rendelkeznek, s rejtve maradnak a munkaügyi statisztika számára.
- Sok az olyan munkavállaló is, aki mezőgazdasági időnyomunkából, alkalmi és feketemunkából jut némi jövedelemhez.
- A mikro- és kisvállalkozások, a kisebb mezőgazdasági üzemek alacsony teherviselő képességükből kifolyólag dolgozóikat gyakran bejelentés és járulékfizetés nélkül alkalmazzák, mely bizonytalan, teljes megélhetést általában nem nyújtó tevékenységet jelent számukra.

A munkavállalási korú népességet csökkentve a foglalkoztatottak és a regisztrált munkanélküliek számával kapjuk meg a munkavállalási korú gazdaságilag inaktív népességet, melynek kistérségi értéke 42,3%.

Tehát ez az a hányada a munkaképes korú népességnek, amelyik nem rendelkezik bejelentett munkahellyel, illetőleg munkanélküliként nincs regisztrálva a munkaügyi központban. Ezzel együtt nem elképzelhetetlen (sőt!), hogy ne végeznének munkát, pl. östermelőként vagy segítő családtagként, vagy ne dolgoznának feketén.

Az inaktív népesség aránya (42,3%) csak kis mértékben haladta meg az országos átlagértéket (41,5%). A foglalkoztatottsági és az aktivitási ráta viszonylagos kis eltérése is alátámasztja Fehér előbbi véleményét. Ez ugyanis arra utal, hogy a hivatalosan nem dolgozó népességnek csak kis százaléka – kistérségi szinten 6% – regisztráltatja magát munkanélküliként.

A 7. táblázat adatai szerint a gazdasági aktivitás terén kisebbek a különbségek az egyes települések között, ami visszavezethető arra, hogy a kisebb foglalkoztatottsággal bíró Mindszentben a legmagasabb (7,7%) a regisztrált munkanélküliek aránya. Az aktivitási rátában, ahogy a foglalkoztatási arányban sincs érdemi különbség Vásárhely és a többi település között, ami leginkább azzal magyarázható, hogy a települések viszonylag közel (20 km belül) fekszenek a központi településhez, így Vásárhely munkaerő-piaci vonzása az ingázás, mint településközi térkapcsolat révén kiegyenlíti a települések között egyébként létező munkahelyek számában meglévő különbségeket. Erre ad majd választ a munka hozzáférhetőségének vizsgálata a humán erőforrások harmadik szintjénél.

7. táblázat

Gazdasági aktivitás és inaktivitás a Hódmezővásárhelyi kistérségben (2001)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Munkaképes korú népesség (15-64 év)(3)	33 983	867	4 777	1 719	41 346
Gazdaságilag aktív népesség(4)	19 864	493	2 532	977	23 866
Gazdaságilag inaktív népesség(5)	14 119	374	2 245	742	17 480
Aktivitási arány, %(6)	58,5	56,9	53,0	56,8	57,7
Inaktivitási arány, %(7)	41,5	43,1	47,0	43,2	42,3

Forrás: Népszámlálási adatok és saját számítások(8)

Table 7: Economic activity and inactivity in the Hódmezővásárhely micro-region in 2001

Denomination(1), Micro-region(2), Working age population (aged between 15-64 years)(3), Economically active population(4), Economically inactive population(5), Activity rate, %(6), Inactivity rate, %(7), Source: Population census data and own calculations(8)

A HUMÁN ERŐFORRÁSOK HARMADIK SZINTJÉNEK VIZSGÁLATA

Cloke és Park (1985) szerint a humán erőforrások harmadik szintjét az életmóddal kapcsolatos szükségletek és elvárások jelentik. Bizonyos lehetőségek megléte nélkülözhetetlen a humán erőforrások első és második szintjének fenntartásában és a vidéki életmód megfelelő színvonalának biztosításában. A szükségletek kielégítése, kielégíthetősége tehát nagymértékben múlik a különböző szolgáltatásokhoz és lehetőségekhez való hozzáférhetőségen, melyet nagymértékben befolyásol a lakosság jövedelmi és vagyoni helyzete. Mindez megjelenik Moseley (2003) munkájában is, amikor az elérhetőséget a földrajzi téren túlra is kiterjeszti, és nyolc olyan jogot, illetve lehetőséget különböztet meg, amelyek szükségessé teszik a vidéken élők megfelelő életminőségének biztosításához. A 8. táblázatban, az előbbiekben hivatkozott szerzők életminőséget meghatározó szolgáltatásokhoz és egyéb tényezőkhöz való hozzáférhetőséggel kapcsolatos nézeteit tekintem át.

8. táblázat

Az életminőséget meghatározó tényezők Cloke és Park, valamint Moseley munkái alapján

Megnevezés(1)	Cloke és Park (1985)	Moseley (2003)
Lakáshelyzet, lakáskörülmények(2)	X	X
Oktatás, képzés(3)	X	X
Információ(4)	X	X
Foglalkoztatás(5)	X	X
Megfelelő, elegendő jövedelem(6)	X	X
Szolgáltatások (kiskereskedelem, egészségügy, szociális, posta, közlekedés stb.)(7)	X	X
Társadalmi befogadás, társadalmi integráció(8)		X
Befolyásolás képessége(9)		X

Forrás: Saját összeállítás Cloke és Park (1985), valamint Moseley (2003) nyomán(10)

Table 8: Factors determining the quality of life based on the works of Cloke and Park (1985) together with Moseley (2003)
Denomination(1), Housing(2), Education, training(3), Information(4), Employment(5), Adequate income(6), Services (retail, health, social, post offices, transport, etc.)(7), Social inclusion, social integration(8), Ability to influence(9), Source: Drawn up after Cloke and Park (1985) and Moseley (2003)(10)

Fehér (2005) véleménye szerint a humán erőforrások harmadik szintjét időben és térben változó szükségletek jelentik, melyek a szocializáció során alakulnak ki, s egyaránt jellemzők az egyénekre és közösségeikre. Véleménye szerint erőforrásjellegük abban áll, hogy kielégítésük érdekében meghatározott cselekvés igényeként jelennek meg, így azok kölcsönös és szoros kapcsolatban vannak a kielégítésüket szolgáló

feltételekkel, s motivációt jelentenek azok alakítására.

A településhálózat, vagy sokkal inkább a településrendszer a települések összessége, mely a települések és az azok közötti kapcsolatok rendszerével együtt értelmezhető. A települések összessége nem strukturálatlan halmaz, hanem a települési funkciók révén ennek a rendszernek sajátos tagjai, melyek a települési funkciók és szükségletek révén egymáshoz kapcsolódnak és rendszert alkotnak. A települések ebben a rendszerben kölcsönösen látják el egymás számára a hiányzó funkciókat¹⁰. A kistérség, melynek központja város, kivételes esetben (nagy)község, egy olyan területi, illetve társadalmi szerveződési szintnek tekinthető téregység, amelyen belül az alapvető funkciók a kistérség lakói, települési számára kielégíthetők. A kistérség Csatári (2002) megfogalmazása szerint olyan területi egységnek tekinthető, „ahol elsősorban a vidéki lakosság mindennapi szükségletei kielégítésével kapcsolatos gazdasági, munkabájtársi, piaci-kereskedelmi, infrastrukturális és ellátási, közigazgatási és társadalmi kapcsolatok, térélyamatok zöme lejátszódik”.

Lakáshelyzet, lakáskörülmények

A kistérség és az egyes települések lakáshelyzetének, lakáskörülményeinek vizsgálatát a 2001-es népszámlálási adatok felhasználásával a lakások legfontosabb jellemzői (szobaszám, alapterület, életkor, komfortfokozat) alapján végeztem el. A vizsgálatból kiderül, hogy az egyes településeken és a kistérségben leggyakrabban a 2 szobás lakások fordulnak elő szinte ugyanolyan arányban (45,8-46,4%). Ettől eltérően alakul az 1, illetve a 3 és többszobás lakások előfordulása. Jól kirajzolódik a városok és a falvak közötti különbségek, hiszen a városokban az 1 szobás lakások aránya 10-13% körül alakul, míg a falvak esetében ettől magasabb, 19 és 22% közötti. Értelemszerűen hasonló különbségek fedezhetők fel a 3 és többszobás lakások arányában, ami a városokban 41-44%, míg a falvakban 33-35%. A lakások alapterületét vizsgálva megállapítható, hogy a legjellemzőbb alapterület a 60-100 m² között van. Az átlagos alapterület a települések sorrendjében: Hódmezővásárhely: 75 m², Mártély: 80 m², Mindszent: 82 m² és Székkutas: 83 m². Érdekes, hogy Mártélyon, Mindszenten és Székkutason a 80-100 m²-es kategóriába tartozik a lakások legnagyobb része (35,6-37,8%), Vásárhelyen pedig a 60-80 m²-es kategória van többségben (a lakások 25,5%-a). Vásárhelyre szintén jellemző az 50-60 m²-es lakások magasabb aránya (19,7%), ami 10-14 százalékponttal haladja meg a többi településen jellemző arányokat.

¹⁰ A város és környezete (vonzáskörzete) közötti funkcionális kapcsolat egy kölcsönkapcsolat, hiszen a kisebb települések (községek, falvak) is képesek olyan szolgáltatások, illetve funkciók ellátására (pl. természetközeli kikapcsolódás, hagyományörzés), amelyek a városban hiányoznak vagy alacsonyabb színvonalon hozzáférhetőek.

Mindez összefüggésben van a lakótelepek létevel és az ott található lakások kompakt méretével.

A lakások életkora alapján elmondható, hogy a kistérség településein épült lakások jellemzően a '70-es, '80-as években, illetve a háborút megelőzően épültek. Az előző két kategóriába tartozik a kistérség lakásállományának 49%-a. Az is jól kivehető az adatokból, hogy 1990 után jelentősen visszaesett a lakásépítések száma, ami összefüggésben van a piacgazdaságba történő átmenet kedvezőtlen hatásaival. Ehhez kapcsolódóan jegyzem meg, hogy az utóbbi négy évben (2002-2005) szinte csak a városokban épültek új lakások. Számuk éves átlagban Hódmezővásárhelyen: 65, Mindszenten: 11, Mártélyon és Székkutason 1-nél kevesebb.

A kistérség lakóingatlanainak 37,5%-a összkomfortos, 36,2%-a komfortos kategóriába tartozik. A lakások komfortfokozatának adataiból elsősorban a komfort nélküli lakások arányát emelem ki, ami Vásárhely kivételével (12,8%) mindenütt 20% körüli. Mindez kedvezőtlenül érinti az életminőséget és felhívja a figyelmet a lakáskorszerűsítések szükségességére. További kiegészítésként teszem hozzá, hogy a lakások települési eloszlása szinte teljes mértékben egybeesik a népesség települési eloszlásával (a települések sorrendjében: 80,1%, 2,3%, 13,1 és 4,5%).

A 100 lakásra jutó népesség száma a kistérségben 253 fő, a két szélsőérték: Mindszent 232 és Hódmezővásárhely 257 fő.

Oktatás, képzés

A humán erőforrások minőségi jellemzőinek egyik legfontosabb összetevője az iskolai végzettség. Az emberek iskolázottsága nagymértékben meghatározza a foglalkoztathatóságukat, jövedelmi viszonyaikat, a lehetőségek közötti választás esélyét és általánosságban befolyásolja az életminőséget.

A 9. táblázatban összefoglaltam a kistérség 10 év feletti népességének iskolai végzettségére vonatkozó fontosabb adatokat a megfelelő korú népesség százalékában. A táblázat első sorának adatai a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát mutatja. Rögtön szembetűnik Hódmezővásárhely csaknem kétszeres fölénye a kistérség más településeivel szemben. Mindez meglepő számomra, hiszen a centrumtelepülésen van felsőoktatási intézmény, a Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kara, ezen túlmenően Szeged, mint felsőoktatási centrum, egyetemváros is elérhető távolságban van, akár a napi bejárásra is lehetőség van, hiszen a legtávolabb lévő Székkutas is Szeged 50 km-es vonzáskörzetén belül fekszik.

9. táblázat

A Hódmezővásárhelyi kistérség településeinek élők iskolai végzettsége a megfelelő korú népesség százalékában (2001)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya a 25 év feletti népességből, %(3)	11,1	5,6	5,9	4,4	10,1
Középiskolai érettségivel rendelkezők aránya a 18 év feletti népességből, %(4)	36,9	24,9	23,4	21	34,3
Általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya a 15 év feletti népességből, %(5)	90,8	88,1	82	85,8	89,5
Általános iskola első évfolyamát el nem végeztek aránya a 10 év feletti népességből, %(6)	0,3	0,3	0,5	0,2	0,4

Forrás: Saját számítás(7)

Table 9: The educational qualification of the population living in the micro-region in the percentage of the adequate age group Denomination(1), Micro-region(2), Proportion of the population aged over 25 having a university or a college degree, %(3), Proportion of the population aged over 18 having a general certificate of education, %(4), Proportion of the population aged over 15 completed the elementary school, %(5), Proportion of the population aged over 10 not completing the first year in the elementary school, %(6), Source: own calculations(7)

Jelentős különbség látható a centrumtelepülés javára a többi településsel szemben az érettségivel rendelkezők arányában is. Ez még meglepőbb számomra, mivel a kistérségben összesen 10 középiskola működik, 9 Vásárhelyen (5 szakközépiskola és 4 gimnázium) és egy Mindszenten (gimnázium), melyek 60 percen belül elérhetők a kistérség településeiről. Az előbbieket számos tényezővel hozhatók összefüggésbe, melyek közül megemlítem a falusi és kisvárosi iskolák színvonalát és a társadalmi helyzetet meghatározó tényezőket (jövedelem, szülők iskolai végzettsége, társadalmi hovatartozás, lakóhely, stb.).

Az általános iskolai végzettséget tekintve kiegyenlítettebbek a viszonyok a kistérségen belül.

Kedvezőnek értékelhető, hogy az országos értékhez (0,7%) képest alacsonyabb azon 10 évnél idősebb lakosok aránya, akik az általános iskola első osztályát sem végezték el (0,4%). A diplomával és az érettségivel rendelkezők aránya valamennyi településen alatta marad az országos átlagértékeknek, mindez más megvilágításba helyezi a kistérségben kedvezőtlen arányokat felmutató települések, de még Vásárhely megítélését is.

Foglalkoztatás, a munka hozzáférhetősége

A helyi és az ingázással elérhető munkahelyek megléte vagy hiánya nagymértékben befolyásolja a foglalkoztatottságot, a gazdasági aktivitást és annak komplementerét, a gazdasági inaktivitást.

A 10. táblázatban a munka hozzáférhetőségével kapcsolatos információkat foglaltam össze. A helyben lakó és helyben dolgozó foglalkoztatottak aránya utal a helyi gazdaság fejlettségére vagy éppen fejletlenségére. Az adatokból kitűnik, hogy a legpotensebb helyi gazdasággal a centrumtelepülés, Hódmezővásárhely rendelkezik, hiszen a foglalkoztatottak csaknem 90%-a a településen talál munkát. Ebből a szempontból legkedvezőtlenebb adottságokkal a kistérség legkisebb települése, Mártély rendelkezik, ott a legalacsonyabb ugyanis a helyben dolgozók aránya. Meglepő ugyanakkor Mindszent alacsony helyben-foglalkoztatási képessége, hiszen a foglalkoztatottak alig több mint 50%-ának tud munkát biztosítani a település. Fehér

(2005) a városok helyi gazdaságának zavarai kapcsán felveti a várossá minősítés és a helyi gazdaság fejlettségének problematikáját, mely a számok tükrében Mindszent esetében is fennáll.

Az alacsony teljesítőképességű helyi gazdaságok foglalkoztatottainak más településen kell munkát találniuk. Ennek megfelelően alakul a más településre dolgozni eljárók száma. A kistérség településein lakóknak a centrumtelepülés és a környező, kistérségen kívüli települések nyújtanak munkalehetőséget. Vásárhely esetében elsősorban Szeged vehető figyelembe, Mindszentnél Hódmezővásárhely, Szegvár és Szentes, Mártély esetében Hódmezővásárhely, Székkutas esetében Vásárhely és Orosháza.

10. táblázat

A helyben dolgozók, a más településre dolgozni eljárók és bejáró foglalkoztatottak aránya a kistérségben (2001)

Megnevezés(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
Helyben lakó és helyben dolgozó foglalkoztatottak aránya a foglalkoztatottakból, %(3)	89,9	41,5	54,2	67,6	84,4
Más településre dolgozni járók aránya a foglalkoztatottakból, %(4)	10,1	58,5	45,8	32,4	15,6
A bejáró foglalkoztatottak aránya a helyben foglalkoztatottakból, %(5)	15,5	24,1	7,2	12,2	15,0
A helyben lakó és dolgozó foglalkoztatottak aránya a helyben foglalkoztatottakból, %(6)	84,5	75,9	92,8	87,8	85,0
Más településre eljáró nők aránya az eljárókból, %(7)	30,2	37,6	28,3	35,2	30,7
Más településre eljáró férfiak aránya az eljárókból, %(8)	69,8	62,4	71,7	64,8	69,3

Forrás: Saját számítás(9)

Table 10: The proportion of in- and out-commuting workers and employees working in the residence in the micro-region (2001)
Denomination(1), Micro-region(2), Proportion of employees living and working in the residence, %(3), Proportion of out-commuting workers out of the employees in the micro-region, %(4), Proportion of the in-commuting workers out of the local employees, %(5), Proportion of employees living and working in the residence out of the local employees, %(6), Proportion of out-commuting women out of out-commuters, %(7), Proportion of out-commuting men out of out-commuters, %(8), Source: own calculations(9)

A településeken a helyben lakókon kívül más településekről bejárók is dolgoznak, arányuk a helyben foglalkoztatottakból 7-15% között változik az egyes településeken. Mindszent ebben a megközelítésben is „problémás”, hiszen a bejáró foglalkoztatottak aránya mindössze 7,2%. Tehát nemcsak a helyben lakók nem találnak munkalehetőséget a kistérség másik városában, de más települések lakosai is csak kis számban találnak munkát a településen. Mártély azzal együtt, hogy a legkisebb arányban képes munkahelyet biztosítani a helyben lakóknak, a legnagyobb arányban kínál munkalehetőséget más településeken lakó munkavállalóknak. Mindez felveti a munkaerő-kereslet és -kínálat strukturális eltéréseinek lehetőségét.

A más településre dolgozni eljárók nemek szerinti vizsgálata érdekes eredményt hozott. Az adatok tanúsága szerint a férfiak sokkal mobilisabbak a nőknél, hiszen a más településre dolgozni eljárók 60-70%-a férfi. Ebből adódóan a munka hozzáférhetősége nők esetében korlátozott, hiszen nem valószínű, hogy annyival több nő dolgozna

helyben, mint amennyivel több férfi más településre eljár dolgozni. A munka hozzáférhetőségét korlátozza a helyi gazdaság fejletlensége is, hiszen kevesebb munkalehetőség adódik a lakóhelyen. A munkaerő mobilitását pedig alapvetően befolyásolja a szakképzettség és a földrajzi távolság, illetve, hogy a közeli települések valamelyikén van-e munkalehetőség.

A jövedelem

A szükségletek kielégítését, a szolgáltatások igénybevételét, illetve a humán erőforrások újratermelését nagymértékben meghatározzák az elérhető jövedelmek. Az elérhető és a rendelkezésre álló jövedelemnek tehát igen nagy jelentősége van a különböző szolgáltatások és az egyéb, életminőséget meghatározó tényezők hozzáférhetőségében. A rendelkezésemre álló 2004-es SZJA APEH adatbázis alapján megvizsgáltam az egy főre jutó jövedelmeket és az adófizető népesség megoszlását a különböző jövedelemkategóriáknak megfelelően. Mindezt a 11. táblázatban foglaltam össze.

Az egy adófizetőre jutó jövedelem és az adófizető népesség megoszlása jövedelemkategóriánként (2004)

Jövedelemkategória(1)	Hódmezővásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas	Kistérség(2)
	Egy adófizetőre jutó jövedelem (Ft/fő)(3)				
100 000 alatt(4)	20 603	16 146	18 189	14 176	19 832
100 001-200 000	150 142	158 629	151 600	142 455	150 347
200 001-300 000	251 926	244 497	254 037	243 186	251 670
300 001-400 000	346 208	340 399	346 212	345 884	346 013
400 001-500 000	452 249	451 829	449 476	450 901	451 803
500 001-600 000	554 050	546 349	551 012	555 291	553 475
600 001-700 000	643 597	642 845	641 581	646 634	643 411
700 001-800 000	746 046	747 189	748 103	750 336	746 516
800 001-900 000	847 763	861 370	843 182	856 696	847 988
900 001-1 000 000	948 326	953 567	953 689	945 293	948 926
1 000 001-1 500 000	1 230 205	1 213 292	1 231 133	1 199 470	1 228 495
1 500 001-2 000 000	1 727 660	1 732 808	1 725 798	1 727 287	1 727 594
2 000 001-2 500 000	2 205 708	2 250 093	2 195 725	2 168 611	2 204 902
2 500 001-5 000 000	3 242 407	3 187 096	3 124 823	3 153 590	3 230 782
5 000 000 felett(5)	7 818 264	7 138 582	6 051 069	6 613 673	7 693 803
Jövedelemkategória(1)	Az adófizető népesség megoszlása (%) (6)				
100 000 alatt(4)	12,6	13,8	13,4	19,9	13,0
100 001-200 000	3,6	5,1	4,0	2,6	3,7
200 001-300 000	3,4	2,8	4,8	4,5	3,6
300 001-400 000	4,0	6,2	5,5	3,5	4,2
400 001-500 000	4,1	4,4	5,5	3,0	4,2
500 001-600 000	4,8	5,7	6,7	4,7	5,0
600 001-700 000	12,3	13,2	13,7	7,6	12,3
700 001-800 000	5,8	4,6	6,6	6,8	5,9
800 001-900 000	5,1	5,0	5,1	6,3	5,1
900 001-1 000 000	4,5	6,4	5,0	7,0	4,7
1 000 001-1 500 000	17,0	14,7	14,2	20,0	16,8
1 500 001-2 000 000	10,0	8,6	7,1	8,0	9,5
2 000 001-2 500 000	5,3	4,8	3,6	3,1	5,0
2 500 001-5 000 000	6,3	3,9	4,2	2,8	5,9
5 000 000 felett(5)	1,2	0,9	0,5	0,4	1,1

Forrás: Saját számítás(7)

Table 11: The income per taxpayer and the distribution of taxpayers by income category

Income category(1), Micro-region(2), Income per taxpayer (HUF/person)(3), Under 100 000 HUF/person(4), Over 5 000 000 HUF/person(5), Distribution of taxpayers (%) (6), Source: Own calculations(7)

A táblázat első felének adataiból – lévén, hogy az osztályközök meghatározzák az egyes jövedelemtartományokat – nagy különbségek nem fedezhetők fel a települések között. Egyedül az 5 millió Ft feletti kategóriában észlelhető jelentősebb különbség, mely szerint a ténylegesen magas jövedelemmel rendelkezők több jövedelemre tesznek szert Hódmezővásárhelyen és a hozzá legközelebb eső (7 km) Mártélyon.

Az adófizető népesség jövedelemkategóriánkénti megoszlását vizsgálva rögtön szembetűnik a 100 ezer Ft alatti jövedelemmel rendelkezők igen magas aránya. A kistérség adófizető polgárainak átlagosan 13%-a tartozik ebbe a jövedelemkategóriába. Kiugró adatot Székkutas esetében találunk, ahol az adófizetők csaknem 20%-a 100 ezer forintnál kevesebb jövedelemre tett szert. Az e jövedelemcsoportba tartozók magas aránya azért megdöbbentő, mert az évi 100 ezer vagy annál alacsonyabb jövedelem jóval a létminimum, azaz a

minimálisként elismert szükségletek megvásárlásához szükséges jövedelem alatt van, ami tehát nemhogy választási lehetőséget nem biztosít, de a különböző minimális szükségletek kielégítésének hozzáférhetőségét is kétségessé teszi¹¹. Az adófizetők 28,7%-a a létminimumnak megfelelő, vagy az alatti jövedelemmel rendelkezett 2004-ben a Hódmezővásárhelyi kistérségben. Ez megdöbbentő. Az előbbiekhöz kiegészítésképpen teszem hozzá, hogy 2004-ben a minimálbér összege 53 ezer Ft/hó volt. A kistérségben az adófizetők 46%-a¹² a minimálbérnek megfelelő vagy az alatti jövedelemmel rendelkezett, amit szintén nagyon

¹¹ A tipikusnak tekinthető, két aktív korú személyből és két gyermekből álló háztartás létminimumértéke 2004-ben egy főre számítva 38 648 Ft/hó volt, ami éves szinten 463 776 Ft-nak felel meg (KSH, 2005b).

¹² Hódmezővásárhely: 44,9%, Mártély: 51,2%, Mindszent: 53,6%, Székkutas: 45,7%.

Az intézményi ellátottság fontosabb adatai a Hódmezővásárhelyi kistérségben (2005)

aggasztónak tartok, mert ott, ahol alapvető megélhetési problémák vannak, ott az emberek magukra maradnak, és adott esetben a szó szerinti túlélésért harcolnak nap mint nap.

Valamennyi település esetében a legjellemzőbb jövedelemkategória az 1 és 1,5 millió Ft közötti. Ebbe a kategóriába tartozik a kistérség adófizetőinek 16,8%-a. Az 1,5 millió forintos éves jövedelemhatárt egyébként választóvonalnak tartom, mivel véleményem szerint ez az a jövedelem, ami felett a szükségletek kielégítésének tényezői valóban hozzáférhetővé válnak, és adottá válik a választás lehetősége is. Mindez a kistérség népességének alig 20%-át érinti.

A hozzáférhetőség és a szükségletek egyéb tényezői

A szükségletek kielégítésének lehetőségét, az egyes életminőséget meghatározó tényezők hozzáférhetőségét jelentős mértékben befolyásolja a szolgáltatásokat nyújtó intézmények megléte az adott településen, illetve a kistérségben. Ezen oknál fogva összegyűjtöttem és a 12. táblázatban foglaltam össze az adatbázisomban szereplő valamennyi, az életminőség szempontjából releváns szolgáltatást nyújtó intézményt, és megvizsgáltam azok jelenlétét a kistérség településein.

A táblázat tanúsága szerint Hódmezővásárhely valamennyi, a szükségletek kielégítését szolgáló intézménnyel rendelkezik, ami persze egy megyei jogú város esetén el is várható. A kistérség másik városa, Mindszent bizonyos – elsősorban egészségügyi ellátást végző – intézmények, illetve funkciók tekintetében hiányos, így az azokhoz való hozzáférés lehetősége a településhez legközelebb csak a centrumtelepülésen, Hódmezővásárhelyen lehetséges. A falvak esetében természetes, hogy lakosságuk bizonyos szolgáltatásokat a városokban vesz igénybe. Székkutas lakosainak a vizsgálatba vont 27 intézmény, illetve funkció közül 12 esetben, míg Mártély lakosságának 16 esetben más településen, elsősorban Hódmezővásárhelyen van lehetősége a szükséglet-kielégítést biztosító szolgáltatások igénybevételére. Az előzőekből következik, hogy a vizsgált intézmények és az általuk ellátott funkciók kistérségi szinten minden lakos számára hozzáférhetőek, hiszen Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város, mint a kistérség központi települése, lakossága és környezete számára lehetővé teszi a hiányzó funkciók ellátását.

Az intézmények után az információhoz való hozzáférést és a más helyen igénybe vehető szolgáltatásokhoz való hozzáférés alapvető eszközét, a személygépkocsik számának alakulását vizsgáltam 1000 lakosra vetítve.

Napjainkban az információnak nagy jelentősége van. Az információ befolyásolja a gazdaság és a társadalom szereplőinek döntéseit és cselekedeteit, azokon keresztül pedig kihat a gazdaság és a társadalom működésére, ami befolyásolja a területi fejlődést.

Megnevezés(1)	Hódmező- vásárhely	Mártély	Mindszent	Székkutas
Bölcsőde(2)	1	0	1	0
Óvoda(3)	1	1	1	1
Általános iskola(4)	1	1	1	1
Középiskola(5)	1	0	1	0
Művelődési otthon jellegű intézmény (telephely)(6)	1	1	1	1
Művelődési központ, művelődési ház(7)	1	0	1	0
Települési könyvtár(8)	1	1	1	1
Könyvtár (egyetemi, szak- és munkahelyi)(9)	1	0	0	0
Múzeum(10)	1	0	1	0
Filmszínház(11)	1	0	1	0
Háziorvosi székhely(12)	1	1	1	1
Központi körzeti (házi orvosi) ügyelet(13)	1	0	0	0
Kórház(14)	1	0	0	1
Mentőállomás(15)	1	0	0	0
Gyógyszertár(16)	1	1	1	1
Ügyeletet tartó gyógyszertár(17)	1	0	0	0
Iparcikk jellegű üzlet és áruház(18)	1	0	1	1
Ruházati szaküzlet(19)	1	0	1	1
Bankfiók(20)	1	1	1	1
Benzinkút (üzemanyagtöltő állomás)(21)	1	0	1	1
Postahivatal(22)	1	1	1	1
Helyközi autóbusz-megálló(23)	1	1	1	1
Vasútállomás(24)	1	1	1	1
Helyi autóbuszjárat(25)	1	0	0	0
Nappali ellátást nyújtó idősek klubja(26)	1	1	1	1
Időskorúak otthona(27)	1	0	1	0
Tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó szociális intézmény(28)	1	0	1	0

Megjegyzés: van – 1, nincs – 0(29)

Forrás: TeIR, 2006(30)

Table 12: Important data of institutional endowment in the Hódmezővásárhely micro-region (2005)

Denomination(1), Creche(2), Nursery school(3), Elementary school(4), Secondary school(5), Cultural site(6), Cultural centre(7), Library(8), Library (university, special and workplace)(9), Museum(10), Cinema(11), Seat of a family physician(12), Doctor on duty centre(13), Hospital(14), Ambulance station(15), Pharmacy(16), On duty pharmacy(17), Industrial product shop and store(18), Clothes shop(19), Branch of a bank(20), Filling station(21), Post office(22), Point-to-point bus-stop(23), Railway station(24), Local bus service(25), Daily attendance provided by elderly clubs(26), Twilight home(27), Social institutes provide permanent boarding and transitional placement(28), Note: exist – 1, not exist – 0(29), Source: TeIR, 2006(30)

Éppen ezért az információ, illetve annak megléte vagy hiánya (alulinformáltság) nagymértékű differenciáló tényező mind az egyes szereplők, mind a különböző területi egységek szintjén. Az adatbázisomban megtalálható ISDN vonalak (előfizetők) számából következtethetünk az Internet-használat elterjedtségére, mely az információ társadalomban átértékelve teret és időt, az információ megszerzésének és továbbításának alapvető eszközévé vált. Hódmezővásárhelyen az 1000 lakosra jutó ISDN vonalak száma (27) jóval meghaladja a kistérség többi településére kapott értékeket, de az országos átlagot (17) is. A kistérségben kitűnik Mindszent (4), ahol az ISDN előfizetők száma fele a székkutasi (8) és csaknem harmada a mártélyi (11) előfizetőknek. A személygépkocsi a földrajzi tér áthidalásának alapvető eszköze, így fontos szerepe van a más helyen, más településen igénybe vehető szolgáltatások hozzáféréseben, legyen az akár speciális orvosi szolgáltatás, színházi előadás vagy akár élelmiszer- vagy ruhavásárlás. A kistérségben az 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma (246 db) meghaladja az országos átlagértéket (243 db). Mindszent (214 db) jelentősen elmaradva a kistérség más településétől, újfent kilóg a sorból, hiszen Hódmezővásárhelyen: 251 db, Mártélyon: 252 db és Székkutason 259 db személygépkocsi jut 1000 lakosra. Az előbbi két indikátor alapján a Mindszenti lakók, annak ellenére, hogy a kistérség másik városi jogállású településéről van szó, hátrányban vannak a kistérség más településein élőkhez képest. Mindez megkérdőjelezi a település társadalmi-gazdasági versenyképességét.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Vizsgálataim eredményeként levont főbb következtetéseimet és megállapításaimat pontokba szedve a következőkben foglalom össze.

- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város kistérségi dominanciája meghatározza, illetve jelentős mértékben befolyásolja a kistérség társadalmi-gazdasági folyamatait, mely vizsgálataim számos eredményében is megmutatkozik.
- Fontos megállapítás, hogy a kistérség népessége nem csak a belterületen élőköt foglalja magában, hanem a számában és arányában is magas külterületi népességet is.
- A kistérség lakónépessége évtizedek óta fogy, melynek háttérben elsősorban a természetes népességcsökkenés áll, ami részben visszavezethető a helyi gazdaságok és a kistérség gazdaságának gyengeségeire.
- A lakónépesség csökkenése mellett kiemelt problémaként kezelendő a kistérség népességének elöregedési folyamata, ami a helyi társadalom megújulásának, újratermelésének és fenntartásának problematikáját vetíti előre.
- Fontos megállapítani, hogy a kistérség társadalmi-gazdasági folyamatai visszahatnak az azokat befolyásoló, indukáló tényezőkre és folyamatokra, melyek kedvezőtlen tendenciák

(egy részére vizsgálataim is rámutatnak) érvényesülése esetén kedvezőtlenebb folyamatokat hoznak létre (példa erre a helyi gazdaság gyengesége és a helyi társadalom kedvezőtlen demográfiai folyamata).

- Mindenképpen fontosnak és szükségesnek tartom a szegénység, a kirekesztődés elleni küzdelmet, az életminőség javítását, ennek érdekében a hozzáférhetőség jobbítását a szükséglet-kielégítést biztosító szolgáltatások valamennyi dimenziójában.
 - Szükségesnek tartom továbbá a helyi szintű kutatások végzését a kistérségben, melyekre azért van szükség, mert általuk olyan releváns információkhoz juthatunk, melyek hiányoznak a statisztikákból. Ezek olyan, sokszor nehezen mérhető és számszerűsíthető, ugyanakkor nagyon fontos jellemzők, mint az innovatív hajlam, a kreativitás, a települési vagy térségi identitás, jövőkép, szükségletek és igények, melyek befolyásolják az egyének és egyéb területi szereplők döntéseit és cselekedeteit, s nagymértékben meghatározzák a vidéki települések és térségek fejlődését, jövőjét. De ide sorolhatnám például a társadalmi tőkét, mely egyrészt jelent gazdasági folyamatokba bevonható új erőforrást, másrészt társadalomfejlődést meghatározó tényezőt.
 - A kistérség valamennyi településén alacsony a foglalkoztatottság és magas a gazdasági inaktivitás, ami a lokális gazdaságra visszahatván csökkenti annak teljesítményét.
 - A kistérségben Hódmezővásárhelyt kivéve jóval az országos átlag alatti a képzett, diplomával és érettségivel rendelkezők aránya, ami kedvezőtlenül értékelhető, úgy is mint ok, és mint okozat.
 - A kistérségben élők jövedelmi helyzete aggasztó képet mutat, ugyanis az adófizetők majd 50%-a minimálbérnek megfelelő vagy az alatti jövedelemmel rendelkezik, melyből 60% (az adófizetők ca. 30%-a) azoknak az aránya, akik a létminimumnak megfelelő vagy annál kevesebb jövedelemmel bírnak. Mindez társadalmi-gazdasági problémákat vet fel, hiszen a lokális gazdaság eltartóképessége alacsony szintű, ami újfent felveti a szegénység problematikáját és a gazdaság fejlesztésének igényét.
 - A vizsgálatokból kiderül, hogy a kistérség intézményi ellátottsága megfelelő, a vizsgált szolgáltatások és funkciók a kistérségben hozzáférhetők. Fontos azonban hozzátenni, hogy a két vagy több településen is meglévő funkciók sokszor eltérő színvonalon hozzáférhetők. Mindez tovább differenciálja a kistérség településeit.
- A vidéki térségek fejlesztése nem képzelhető el a vidéki erőforrások kellő ismerete nélkül. A kitörési pontok kijelölése, a fejlődési lehetőségek és irányok meghatározása csak az erőforrások pontos és részletes számbavételén és ismeretén alapulhat. A dolgozat alapján látható, hogy a humán erőforrások nem csak tényezői a kistérség gazdaságának, hanem

fejlesztendő területei is egyben. Éppen ezért mindenképpen megalapozottnak vélem azon javaslatomat, mely szerint a települések és a kistérség vezetőinek, témában illetékes szakembereinek, civil szervezeteknek meg kell ismerniük a rendelkezésre álló erőforrásokat, melyekhez átfogó vizsgálatok, helyi szinten végzett kutatások szükségesek.

Csak így ismerhetők meg valójában az adottságok, szűk keresztmetszetek és a fejlesztendő területek, amelyekre alapozva meghatározható az a reális koncepció, fejlesztési terv, melynek fő célja kell, hogy legyen a vidéki emberek életminőségének javítása.

IRODALOM

- Cloke, P. J.-Park, C. C. (1985): Rural Resource Management. Croom Helm, London, 473.
- Csatári B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiségi-kritériumai. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón (Szerk.: Horváth Gy.-Rechnitzer J.). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 193-217.
- Csatári B. (2002): A kistérségek a magyar területfejlesztés rendszerében. In: Regionális fejlődés Európában és Magyarországon. Stratégiai Füzetek 12. (Szerk.: Radnóti É.). Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai elemző Központ, Budapest.
- Csatári B. (2004): Magyarország új vidékfejlesztési stratégiája (Összefoglaló, második változat). MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete. 1-36. https://www.magyarorszag.hu/hirkozpont/hatteranyagok/rkk_videkosszefoglalo.zip
- Csermely P. (2005): Hálózatok sejtjeinkben és körülöttünk. Mindentudás Egyeteme. 2005.09.12. <http://origo.hu/attached/20050912csermely20050912.rtf>
- Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroinform Kiadó, Budapest. 336.
- Havasi É. (2000): Jövedelmek, fogyasztás, megélhetés és szegénység Magyarországon. INFO-Társadalomtudomány, 50. 17-31.
- Havasi É. (2001): A szegénység fogalma és mérhetősége. INFO-Társadalomtudomány, 54. 7-16.
- Kis K. (2006a): A társadalmi tőke, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. Agrártudományi Közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), 20. Különszám. 69-73.
- Kis K. (2006b): A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. Parola, XVII. 1. 2-4.
- Moseley, M. J. (2003): Rural Development. Principles and Practice. SAGE Publications, London. 227.
- Udovecz G.-Bedő Z. (2005): A vidék gazdaságának jövőképe. Párbeszéd a vidékért 2. munkacsoport összefoglaló anyaga. <https://www.magyarorszag.hu/ShowBinary/repo/root/mohu/hirkozpont/hatteranyagok/2mcs.pdf/data>
- Varga A. T.-Vercseg I. (1998): Közösségfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 282.
- Vercseg I. (1999): A közösségfejlesztés a vidéki térségekben és az Európai Unió gyakorlatában. In: A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára (Szerk.: Kulcsár L.). Scolar Kiadó, Budapest.
- European Commission (1997): CAP 2000 Working Document. Rural Developments. 75. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/pac2000/rd/rd_en.pdf
- European Commission (2006): Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information. Report 2006. http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2006/RD_Report_2006_Chapter1.pdf
- European Communities (2005): Regions: Statistical Yearbook 2005. Data 1999-2003. 151. http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-AF-05-001/EN/KS-AF-05-001-EN.PDF
- KSH (2005a): A nagyvárosok belső tagozódása. Hódmezővásárhely. Szeged, 2005. július. 67.
- KSH (2005b): létminimum, 2004. Budapest. 12. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letmin04.pdf>
- KSH (2006): Munkaerő-piaci helyzetkép 2005. Budapest. 29.
- TeIR (2006): Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (Települési adatgyűjtő). VÁTI Kht.
- Towards a New Urban Rural Partnership in Europe (1999): A typology of Rural Areas in Europe. Indicators on Strength and Weakness of Rural Territories and Selection of Areas. 36. <http://www.nordregio.se/spespn/Files/2.3.ruralareas.pdf>